

ד"ר צפורה שחורי-רובין

רופאות חלוצות בארץ ישראל, 1900-1914

ד"ר הלנה כגן [במרכז] בהתייעצות רפואית בבית התינוקות של ויצ"ו בירושלים

יוני 2010

תוכן העניינים

הקדמה	3
לדרכה של האישה ברפואה	4-6
מרכזים רפואיים להכשרת נשים לרפואה – צעדים ראשונים	6-10
ד"ר בת שבע יוניס – ילדות ובגרות	10-11
המפגש עם הרפואה בארץ – גדרה	12-15
התמחות נשית: רופאת נשים בבית החולים 'שער ציון' ביפו	15-16
מטיפול בנשים לטיפול הרפואה הציבורית	17-18
פעילות רפואית נשית – מעון תינוקות ראשון בארץ	18-19
המזכירה של האגודה המדיצינית העברית שבא"י	20-21
עידן המלחמה – שיפור מעמד הרופאה	21-23
ד"ר יוניס – אב טיפוס לרופאה הציונית הארץ ישראלית	
בשלהי התקופה העות'מאנית, דברי סיכום	23-27

על הרופא לדעת, כי בארץ ישראל
הוא בונה את עתיד הארץ ואת עתיד תושביה.

ד"ר הלנה כגן

הקדמה

סיפור חייהן של הרופאות הראשונות בארץ ישראל הוא בעצם סיפורן של הראשונות שעסקו ברפואה בסוף המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים והיו שותפות להנחת אשיות מערכת הרפואה הארץ ישראלית. הן היו רופאות צעירות, בסוף שנות העשרים לחייהן או אף באמצע שנות השלושים שלהן, בוגרות בתי ספר לרפואה שבמדינות אירופה. נשים משכילות, עצמאיות, בעלות מוטיבציה ואמונה בעתיד הרפואה בארץ. הן פעלו ללא ליאות, במסירות ובנחישות, והשקיעו את מיטב מרצן ואת ידיעותיהן למען הקמת מערכת רפואה בארץ, למען יצמח כאן דור חדש, בריא בגופו ובנפשו. רופאות אלה עלו ארצה מתוך תחושת שליחות וראו ברפואה ייעוד ציוני לאומי ולא רק מקור פרנסה. היטיבה לנסח זאת ד"ר בת שבע יוניס, אחת מאותן ראשונות, שבעיקר בה אתמקד במאמר זה: 'קומץ קטן של רופאים היינו, אבל חלמנו על תכניות גדולות, על יצירה גדולה [...] היינו כולנו צעירים, מלאים מרץ ותקווה ואמונה גדולה בעתידה של ארצנו, ומוכנים לתת את כל מרצנו וידיעותינו לטובת מפעלנו'.¹

למרות התרומה הנכבדה שהייתה לרופאות הראשונות בבניית מערכת הרפואה הארץ ישראלית הן נשארו אנונימיות ברובן. אחת מהן היא ד"ר יוניס, חלוצה בתחום רפואת הנשים. ד"ר יוניס עלתה ארצה ב-1909 ובהיסטוריה של הרפואה הארץ ישראלית היא נחשבת לרופאה אישה הראשונה בגדרה ובתל אביב. למרות זכות היסטורית זו, המידע על אודותיה דל ביותר ותרומתה הרפואית והסוציאלית הוצנעה בספרות המחקר. לפיכך כמה מטרות למאמר זה ואלו הן: להעלות אותה מן השכחה, לתת לה במה ולמקם אותה בסיפור ההיסטורי;² לסקור את קורות חייה המרתקים, השזורים בחלקם בתולדות ההתיישבות היהודית במושבות הראשונות, ומשמשים אספקלריה לחיים בשלהי התקופה העות'מאנית; להתוות קווים לדמותה ולהאיר את דרכה בנתיבי הרפואה בארץ ישראל; לסקור את פעילותה הרפואית הציבורית הענפה למען הקהילה היהודית ביפו ובתל אביב; לתאר את תרומתה למערכת הרפואה המתהווה ולהדגיש את המעמד שקנתה לה בתולדות הרפואה בראשית ההתיישבות בארץ ישראל; ולבסוף, לבחון כיצד משמשת דמותה אב טיפוס לרופאה הציונית הארץ ישראלית בשלהי התקופה העות'מאנית.

המחקר נערך בתמיכת ועדת המחקר של המכללה האקדמית לחינוך על שם קיי בבאר-שבע.

¹ בת שבע יוניס, 'זכרונות מימים ראשונים', **הרפואה**, יב, א (טבת תרצ"ז), עמ' 39.

² כדברי הסוציולוגית דבורה ברנשטיין העוסקת בחקר הנשים בחברה הישראלית: 'לחקר הנשים יש מטרה מרכזית – להעלות אותן מן השכחה ולתת להן נוכחות, למקם את האישה בסיפור ההיסטורי', ראו דבורה ברנשטיין, 'חקר נשים בהיסטוריוגרפיה הישראלית: נקודות מוצא, כיוונים חדשים ותובנות שבדרך', בתוך: מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן=רוקם (עורכות), **העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשס"ב, עמ' 12. נורית גוברין סוברת כי בימינו גוברת ההערכה לפעילותן של נשים בעבר, בתחומי הספרות, החינוך והציבוריות, בתקופות שפעילות כזו הייתה נדירה. כן גוברת ההכרה בצורך בביורגרפיות של נשים. לכל אוטוביוגרפיה כזו תרומה חשובה לנוכחותן של נשים בדורות הקודמים ולפועלן בתודעה הציבורית, ראו נורית גוברין, **נוסעת אלמונית. שלומית פלאום: חיים ויצירה**, כרמל, ירושלים תשס"ה, עמ' 15.

לדרכה של האישה ברפואה

עד המאה התשע עשרה היה מקצוע הרפואה נחלתם הבלעדית של גברים. נשים עסקו בסיעוד ובמילדות, אך לא הורשו ללמוד רפואה באוניברסיטאות בעולם.³ במאה התשע עשרה הורגשה הדרישה לנשים רופאות, אך הקשיים הרבים שהוערמו בדרכן מנעו מהן לפנות ללימודי רפואה. הסברה הרווחת הייתה שאין זה נאה לנערה ללמוד את מקצוע האנטומיה, מקצוע מרכזי והכרחי בלימודי הרפואה, ובייחוד בחברתם של גברים, וכן לא מקובל שנערה רווקה תיסע למרחקים כדי ללמוד ותגור בגפה ולא במסגרת משפחתה. נוסף על כך התנהל ויכוח על יכולתן האינטלקטואלית והפיזית של נשים ללמוד ולעבוד בתור רופאות.⁴ הראשונה שפרצה את המחסום הייתה אליזבת בלקוול (Blakwell, 1910-1821), ילידת אנגליה, שכל בקשותיה להתקבל לבתי ספר לרפואה בשנת 1847 נדחו על הסף בשל היותה אישה. סיפורה שופך אור על המהמורות שנאלצו לעבור הרופאות הראשונות בבואן להגשים את חלומן ולהיות לרופאות.

חבריה של בלקוול יעצו לה להתחפש לגבר,⁵ אך היא סירבה לעשות זאת כיוון שלחמה למען ביטול העבדות וזכויות הנשים. בסופו של דבר התקבלה לסטודנטית מן המניין ללימודי רפואה במכון הרפואי של קולג' ז'נבה בניו יורק, מאחר שוועדת הקבלה שיערה שנפלה טעות בטופס הרישום ולא מדובר באישה. כשהתגלתה הטעות כבר לא יכלה ועדת הקבלה לעשות דבר. בתקופת לימודיה סבלה בלקוול מיחס מנוכר הן של הסטודנטים הן של המורים, אך למרות זאת הצליחה לסיים את הלימודים ולקבל תואר 'דוקטור לרפואה', והייתה לרופאה המוסמכת הראשונה בעת החדשה בעולם המערבי. בשנת 1869, כששבה לאנגליה, התקבלה בהערכה וזכתה להיות הרופאה האישה הראשונה שנרשמה בספר הרופאים הבריטי ולאחר מכן גם זכתה לעיטור הכבוד המלכותי מידי המלכה. במותה, בשנת 1910, כבר עסקו נשים רבות בתחום הרפואה.⁶

³ בתקופת ימי הביניים ידועות נשים ספורות שעסקו ברפואה. טרוטולה (Trotula) הייתה פרופ' לרפואה. לימדה רפואה בבית הספר הגבוה בסאלרנו באיטליה, במאה התשיעית, וכתבה ספר על מחלות נשים וילדים, שהופץ באירופה. הנזירה הילדגרד מבינגן (Hildegard of Bingen), רופאה שכתבה את **ספר הרפואה הפשוט**, שיצא בגרמניה במאה השנים עשרה. שתייהן הכירו בחשיבות התזונה בתור מכשיר ריפוי, ראו אליזבת ברוק, 'נשים מרפאות ותרופותיהן', **אור: כתב עת לתאוסופיה**, 52 (אוגוסט 2000), עמ' 20-22; King Helen, 'The Trotula: A Medieval Compendium of Women's Medicine', **Social History Medicine**, 15 (April 2002), pp. 160-161; Eugenija Zuskin et al., 'Women in Medicine through the Ages', **Med Lav**, 99, 6 (November-December 2008), pp. 407-414.

⁴ נסים לוי ויעל לוי, **רופאיה של ארץ-ישראל 1799-1948**, איתי בחור – הוצאה לאור, זיכרון יעקב 2008, עמ' 54-55. מוניקה גרין מתארת בספרה את הקשיים שהיו מנת חלקן של הנשים הראשונות בהיסטוריה שעסקו ברפואה. היא מציינת כי לקראת סוף ימי הביניים מספר הנשים שעסקו ברפואה הלך ופחת בעקבות הדרישה לקבלת אישורים רשמיים לעסוק ברפואה, דרישה שהתגברה עם התחזקות כוחן של גילדות הרופאים הגברים. הרופאים הצליחו לקבל לידיהם סמכויות פיקוח ושליטה על כניסתן של נשים לתחום הרפואה. בימי הביניים גברה התפיסה כי התאוריה של הרפואה עדיפה על הידע המעשי, והביאה לידי הדרה של נשים מתחום הרפואה ואפילו מגניקולוגיה. לקראת סוף ימי הביניים רוב העיסוק של הנשים הרופאות התרכז בתחום הילודה, אך כשהיה מדובר בסיבוכים בלידה או בלידות שנצפו להיות קשות, נקראו הרופאים הגברים לסייע. ראו Monica H. Green, **Making Women's Medicine Masculine: The Rise of Male Authority in Pre-Modern Gynecology**, Oxford University Press, New York 2008.

⁵ ד"ר מירנדה ברי (Barry) ילידת אנגליה (1865-1795) הייתה האישה הרופאה הראשונה באנגליה שהתקבלה ללימודי רפואה באוניברסיטת אדינבורו לאחר שהתחפשה לגבר בשם גיימס ברי. בתום לימודיה הצטרפה לצבא הבריטי, שירתה בתור רופאה בדרום אפריקה ושמה יצא לתהילה בתור מנתחת מעולה. בשנת 1857 נשלחה לקנדה ושימשה מפקחת כללית על בתי חולים צבאיים. היא דאגה לרווחת החיילים, שיפרה את תזונתם ושמה דגש מיוחד על היגיינה ונרחות בבתי החולים. בשנת 1859 חלתה ושהה לאנגליה. סודה התגלה רק במותה. **Women**, Esther Pohl Lovejoy, **Doctors of the World**, The Macmillan Company, New York 1957, p. 277.

⁶ Carole Lopate, **Women in Medicine**, The Johns Hopkins Press, Baltimore, MD 1968, pp. 1-9; Lovejoy, **Women Doctors** (above f. 5), pp. 41-62; Sue Kilminster et al., 'Women in Medicine – Is there a Problem? Literature Review of Changing Gender Composition, Structures and Occupational Cultures in Medicine', **Medical Education**, 41, 1 (December 2006), pp. 39-49.

גם בארץ ישראל של ראשית המאה העשרים, כמו גם בארצות המערב ובאמריקה, היה מקצוע הרפואה נחלתם הבלעדית של גברים. זו הייתה תקופה היולית, שבה מערכת הרפואה בארץ הייתה פרימיטיבית, בתי החולים התנהלו ללא מתקני תברואה מודרניים, בתנאים ירודים של היגיינה ותברואה וללא ציוד בסיסי, וטרם הוקם בית ספר לרפואה.⁷ רוב רובה של אוכלוסיית הארץ חיה ללא כל עזרה וטיפול של ממש בתחום הרפואה, הסתפקה בצמחי רפואה, בלחשים, בסגולות ובקמעות למיניהם ואף נעזרה ברופאי אליל.⁸ הטיפול הרפואי 'היה נתון כולו בידי גברים – חוץ ממילדות, שהייתה מלאכת אישה'.⁹ בבתי החולים היהודיים עבדו גברים ונשים במלאכת הריפוי מכוח ניסיונם בלבד.¹⁰ בשנת 1888 הוציאה הממשלה הטורקית פקודה האוסרת את העיסוק ברפואה, ברוקחות ובמילדות על מי שאינו בעל תעודה מוכרת. בעלי דיפלומה מחוץ לארץ נצטוו לשלוח את תעודותיהם לבדיקה לקושטא הבירה. אלא שבחיי היום יום לא שינתה פקודה זו דבר, המילדות המשיכו במלאכתן ורופאי האליל המשיכו לרפא.¹¹

עידן חדש בתחום הרפואה בארץ ישראל החל בראשית המאה העשרים, עם בואן לארץ של רופאות יהודיות שהוכשרו לרפואה באוניברסיטאות אירופה. הראשונות שבהן היו: חנה וייץ (1866-1949), שעלתה ארצה ב-31.12.1899;¹² אלכסנדרה בלקינד (1872-1943), שהייתה הרופאה הראשונה ביפו. היא יצאה את הארץ ב-1898 כדי ללמוד רפואה בז'נבה ושובה בתור רופאה ב-1904; מרים (מאשה) לויצקי (1872-1940?), רופאת שיניים, שעלתה לארץ ב-1906 והתיישבה בראשון לציון; אדילה שרה סוסניצקי, רופאת שיניים, שעלתה לארץ ב-1907 והתיישבה בירושלים; אסתר גינצברג (1874-1949), הרופאה הראשונה בחיפה, שעלתה לארץ ב-1909; בת שבע יוניס (1880-1947), הרופאה הראשונה בגדרה ובתל אביב, שעלתה לארץ ב-1909. עד סוף העשור הראשון של המאה העשרים היו בארץ חמש רופאות (ארבע מהן גינקולוגיות) וארבע רופאות שיניים.

בשנת 1912 פעלו בארץ 38-40 רופאים יהודים,¹³ ועם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עלה מספרם ל-63.¹⁴ למרות מספרם הנמוך של הרופאים, רבה הייתה האבטלה בקרבם. יתרה מזו,

⁷ לראשונה דובר על 'יסוד פקולטט מדיציני בא"י' באספה של 'האגודה המדיצינית העברית שבא"י'. האספה התכנסה ב-12 במאי 1912 'מחוץ לתור' והוקדשה לדיון בנושא זה בלבד. הכול הסכימו ש'פקולטט מדיציני יכול להביא תועלת מרובה להבראת הארץ, אך לאחר דין ודברים, הגיעה האספה למסקנה, 'שלעת עתה עוד טרם הגיעה שעת התגשמותו של רעיון זה', בתוך: 'הפרוטוקולים של האגודה המדיצינית העברית שבא"י', **זכרונות-דברים של 'האגודה המדיצינית העברית שבא"י'**, א' (תשרי תרע"ג), עמ' 46-48. יצוין כי בית הספר לרפואה הראשון בארץ נבנה שלבים שלבים. ראשיתם באביב 1921 ומימושם בטקס הפתיחה ב-17 במאי 1949, ראו עמוס יובל (עורך), **ספר היוכל: בית הספר לרפואה של האוניברסיטה העברית והדסה ירושלים**, בהוצאת תא הבוגרים של בית הספר לרפואה של האוניברסיטה העברית והדסה, ירושלים 1999.

⁸ שמואל אביצור, **חיי יום-יום בארץ ישראל במאה התשע עשרה**, א' רובינשטיין, ירושלים 1976, עמ' 155-156.

⁹ שאול אנגיל-מלאכי, **בטרם ראשית: מסיפורי ירושלים**, ועד הספרדים בירושלים, ירושלים 1977, עמ' 15; צפורה שחורי-רובין, 'וייטב אלהים למילדת': מיילדות עבריות בארץ ישראל בשלהי התקופה העותמאנית, **מסכת: כתב עת למחקר, יצירה והגות יהודית**, ח (סתיו תשס"ט), עמ' 50-95.

¹⁰ נירה ברטל, **חמלה וידע: ראשית מקצוע הסיעוד בארץ-ישראל, 1918-1948**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2005, עמ' 34.

¹¹ אביצור, **חיי יום-יום** (לעיל הערה 8), עמ' 160.

¹² לאמתו של דבר הרופאה הראשונה שהגיעה ארצה היא אסתר גליקשטיין, אשת חיים קלוורסקי-מרגליות, רופאת שיניים שעלתה לארץ ב-1898, אך לא עסקה ברפואה בארץ ולכן לא מניתי אותה ברשימת הרופאות הראשונות. בתה סיפרה כי: '[נבואה ארצה] היא כבר הייתה אז רופאת שיניים בעלת ניסיון. היא הייתה רופאת השיניים הראשונה בארץ ישראל, אבל לא עסקה בכך. מרגע שהצטרפה לאבי ויתרה על קריירה עצמאית', ראו 'כל הזמן יהיו פה מלחמות – חרמונה סימון על חיים מרגליות קלוורסקי', בתוך: רות בקי (עורכת), **להתחיל מבראשית**, משרד הביטחון, תל אביב 1989, עמ' 163-170; דב גל, הנכד, אל המחברת, 6.9.2008.

¹³ משה שרמן, יושב ראש 'האגודה המדיצינית העברית שבא"י', 'סקירה על פעולות "האגודה המדיצינית העברית" שביפו במשך חצי השנה הראשונה לקיומה', **זכרונות-דברים** (לעיל הערה 7), עמ' 3; משה שרמן, 'הרופאים היהודים בארץ-ישראל, הרפואה, י' ו' (סיוון תרצ"ו), עמ' 350-354.

¹⁴ לוי ולוי, **רופאיה של ארץ-ישראל** (לעיל הערה 4), עמ' 19.

ביוני 1914, ד"ר אריה פוחובסקי, יושב ראש 'האגודה המדיצינית העברית שבא"י', הודיע לרופאים בחוץ לארץ שביקשו לעלות לארץ כי 'אין עכשיו משרות פנויות לרופאים וחובשים בא"י. תקוות לפרקטיקה פרטית אין. אם תתפנה משרה, דין הקדימה יתנו לאלו שגרים כבר בארץ'.¹⁵ בסך הכול, מראשית המאה העשרים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1900-1914), עלו לארץ 22 רופאות מדופלמות (ראו נספח). בשנת 1914 הן היו כ-30% מכלל הרופאים היהודים בארץ.

ד"ר חנה וייץ, רופאה ראשונה בארץ ישראל

מרכזים רפואיים להכשרת נשים לרפואה – צעדים ראשונים

במאה התשע עשרה התרכזו לימודי הרפואה בעיקר במערב אירופה ובמרכזה. מרכזי הרפואה החשובים היו בשווייץ (בז'נבה, בציריך, בברן, בבזל ובלוזן), בצרפת (בפריס ובמונפליה), בגרמניה (בברלין) ובאוסטריה (בווינה). הפקולטות הראשונות שפתחו את שעריהן לנשים היו הפקולטות לרפואה בשווייץ ובצרפת.¹⁶ שווייץ אפשרה לנשים ללמוד בכל מוסדות ההשכלה הגבוהה, ובתי הספר לרפואה שלה היו למוקד משיכה לנשים מכל העולם, שניצלו את ההזדמנות שניתנה להן. בעיקר באו נשים מרוסיה ומאמריקה. עד 1880 רוב הנשים הרופאות באירופה ובאמריקה קיבלו את הדיפלומה שלהן באוניברסיטאות בשווייץ.¹⁷

¹⁵ ד"ר אריה פוחובסקי, **הפועל הצעיר**, 36, 26.6.1914, ב' בתמוז תרע"ד, עמ' 17.

¹⁶ יצוין כי בתקופה זו לנשים לא הייתה הזכות הבסיסית לבחור ולהיבחר. מסוף המאה התשע עשרה נאבקו נשים ברחבי העולם להשגת זכות בחירה. ניו זילנד הייתה המדינה הראשונה שבה השיגו הנשים זכות בחירה, אך לא זכות להיבחר (1893), אחריה היו פינלנד (1906), נורבגיה (1913), דנמרק (1915), ברית המועצות (1917), שוודיה (1918), גרמניה (1919), ארצות הברית (1920) ואנגליה (1928). מעניין שצרפת ושווייץ, שהיו הראשונות שפתחו את שערי האוניברסיטאות שלהן לנשים, היו מהאחרונות שהעניקו להן זכות בחירה: צרפת ב-1944 ושווייץ ב-1968, ראו סילביה ביז'או-פוגל, 'האמנם בדרך לשוויון? מאבקן של הנשים לזכות בחירה ביישוב היהודי בארץ-ישראל 1926-1917', **מגמות**, לד, 2 (שבט תשנ"ב), עמ' 272.

¹⁷ Lovejoy, **Women Doctors** (above f. 5), pp. 73, 164-165.

הפקולטה לרפואה באוניברסיטה של ציריך, שהלימודים בה התנהלו בגרמנית, זכתה לפופולריות רבה וברבות השנים נעשתה לאבן שואבת של סטודנטיות מארצות זרות. היא פתחה את שעריה לנשים ב-1864, וב-1872 כבר למדו בה 51 נשים מתוך 208 הנרשמים, כמעט כל הנשים היו מארצות אחרות, בעיקר מרוסיה.¹⁸ משנת 1869 נסעו גם בחורות יהודיות מרוסיה ללמוד רפואה בציריך, בעקבות הבחורות הרוסיות הלא-יהודיות שקנו את השכלתן האקדמית בחוץ לארץ, בעיקר בשווייץ. בשנות השבעים כבר היו סטודנטיות יהודיות רבות מרוסיה שלמדו בשווייץ.¹⁹

גם האוניברסיטה של ז'נבה, שהלימודים בה התנהלו בצרפתית, זכתה להצלחה בקרב סטודנטים זרים, בעיקר מרוסיה. בסוף המאה התשע עשרה שימשה ז'נבה מרכז אינטלקטואלי של ההגירה הרוסית הסוציאליסטית המהפכנית, שם התגוררו המנהיגים, ואלפי הסטודנטים שבאו מרוסיה ללמוד העמידו שם מושבה רוסית גדולה. ז'נבה שימשה אפוא אבן שואבת לסטודנטים ולסטודנטיות יהודים ציונים שניהלו פעילות ציונית ענפה. בראשם עמד חיים וייצמן, דוצנט לכימיה באוניברסיטת ז'נבה.²⁰ לקבוצה זו הצטרפו שלוש בחורות יהודיות שנמנו לאחר מכן עם הרופאות הראשונות בארץ ישראל: בת שבע יוניס שהגיעה מאודסה ב-1897, אלכסנדרה בלקינד שהגיעה מארץ ישראל ב-1898 ומרים קיסילובה שהגיעה ב-1903, לאחר שסיימה כבר שנה אחת של לימודי רפואה בברלין.

כאמור ברוסיה נאסר על נשים ללמוד במוסדות להשכלה גבוהה, ובכלל זה לימודי רפואה, לכן נשים רוסיות נהרו ללימודים גבוהים בארצות חוץ, ובהן היה שיעור גבוה של בחורות מהנוער היהודי ברוסיה. הנהירה לבתי ספר גבוהים בחוץ לארץ גברה אחרי שנתקבל ברוסיה, בשנים 1881-1882, החוק של 'נומרוס קלאוזוס' (numerus clauses), ולפיו נקבעה מכסה מוגדרת לתלמידים יהודים.²¹ לימודי הרפואה של נשים ברוסיה החלו להתפתח בתחומי המושב של המוסלמים, שם הטיפול בנשים על ידי רופאים גברים היה אסור. בסנט פטרבורג, כמו גם בציריך, באדינבורו ובפילדלפיה, האמינו הרופאים הגברים שהכשרת נשים לרפואה הוא צורך חברתי. כדי למלא צורך זה, ולאפשר לנשים ללמוד לימודים גבוהים, הציעו כמה רופאים באקדמיה הצבאית לרפואה של סנט פטרבורג, ובראשם אלכסנדר בודין (1833-1887), להעביר קורסים ברפואה לסטודנטיות ללא שכר לימוד. תכניתם אומצה, וכך נוסד ב-1872 בית ספר לרפואה הראשון ברוסיה לנשים בלבד.²² לקראת תחילת המאה העשרים הוקמו בתי ספר לרפואה להכשרת נשים גם במוסקבה ובקרקוב. לאחר מהפכת 1905 הותר לנשים ללמוד בכל האוניברסיטאות ברוסיה.²³ בצרפת החלו נשים ללמוד רפואה בפריס בשנות השבעים של המאה התשע עשרה. אחרי מלחמת צרפת-פרוסיה ב-1871, נעשה בית הספר לרפואה בפריס פופולרי בקרב נשים מכל העולם. הרבה נשים מרוסיה נרשמו ללמוד רפואה, כמו גם נשים מבריטניה, מפולין, מארצות הבלקן ומאמריקה.

¹⁸ מתוך 120 אמריקנים שלמדו רפואה בציריך בשנים 1870-1910, 57 היו נשים. בשנת 1910 נרשמו 1,048 סטודנטים זרים לבתי הספר לרפואה בשווייץ, מתוכם 814 היו נשים מרוסיה, מגרמניה ומארצות הברית, Lopate, **Women in** Medicine (above f. 6), p. 14.

¹⁹ אליהו צ'ריקובר, **יהודים בעתות מהפכה**, עם עובד, תל אביב 1957, עמ' 206.

²⁰ משה שרמן, 'המזכירה הראשונה של ה.ר.ע. [הסתדרות רפואית עברית], בתל אביב', **הרפואה**, לד, א (1948), עמ' 11-10.

²¹ שמואל אטינגר, **תולדות ישראל בעת החדשה**, דביר, תל אביב 1969, עמ' 172, 239, 256; שלמה אשכנזי, 'רופאות יהודיות מפורסמות', **מחניים**, קכג (תש"ל), עמ' קנא.

²² צ'ריקובר, **יהודים בעתות מהפכה** (לעיל הערה 19), עמ' 206.

²³ Lovejoy, **Women Doctors** (above f. 5), pp. 167-170.

בתוך עשרים שנה, עלתה ההרשמה ללימודי רפואה בצרפת לא רק בפריס, אלא גם בננסי, בבורדו ובמונפליה. רוב הסטודנטיות היו מרוסיה, אך גם מפולין ומארצות הבלקן.²⁴

הדיפלומה של ד"ר חנה וייץ, הרופאה הראשונה בארץ ישראל, מאוניברסיטת פריס, נובמבר 1899. המקור: ארכיון ציוני מרכזי, ירושלים

בתי הספר לרפואה בגרמניה ובאוסטריה נודעו ברמתם המקצועית הגבוהה ובהכשרת רופאים מומחים בתחומי רפואה שונים,²⁵ אך עד 1908 לא התקבלו נשים ללימודי רפואה. על פי חוק שהתקבל ב-1869 הותר למועמדות, שלמדו רפואה בארצות זרות ושבו לארצן עם הדיפלומה, להירשם בתור 'מרפאות מעשיות' (practical therapy). נשים הורשו להיות סטודנטיות חופשיות ולשמוע הרצאות ברפואה באוניברסיטאות בגרמניה, אך לא הורשו להירשם ולהיות סטודנטיות מן המניין עד 1908.²⁶

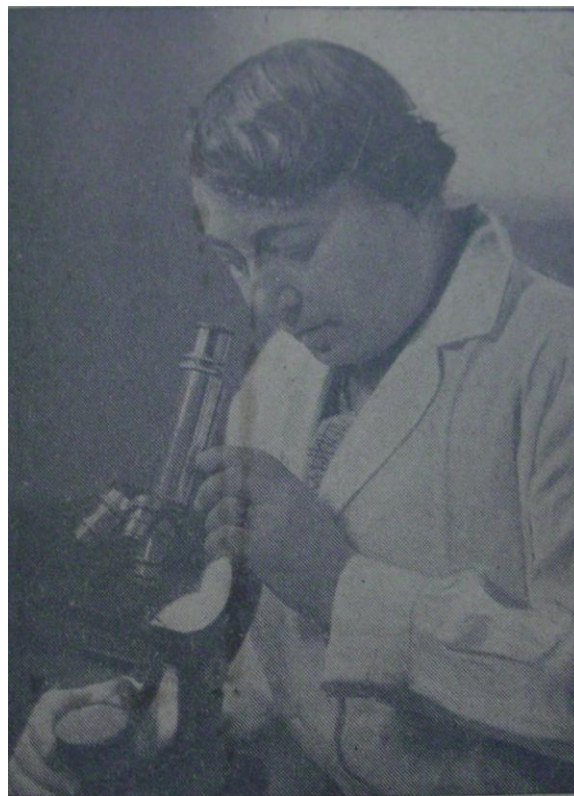
²⁴ ibid., pp. 158-164; Elisabeth Odier-Dollfus, 'Status of Medical Women in France', *Journal of American Medical Women's*, 3 (1948), pp. 413-414

²⁵ אורית נבות, 'היבטים היסטוריים של תרבות אתית=רפואית בראשית ההתיישבות היהודית החדשה בארץ ישראל, 1840-1914', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2001, עמ' 227.

²⁶ Lovejoy, *Women Doctors* (above f. 5), pp. 191

בקישרות העות'מאנית הייתה הכניסה לבתי הספר לרפואה חסומה בפני נשים טורקיות, ואף לנשים זרות שסיימו את לימודיהן בחו"ל לא הותר לגשת לבחינה הממלכתית כדי לקבל רישיון רפואה. רק ב-1924 פתחה האוניברסיטה של איסטנבול את שעריה לנשים שרצו ללמוד רפואה, ונשים רבות נרשמו ללימודים. משנת 1935 נשים רופאות הורשו לעבוד במוסדות רפואיים בטורקיה, רובן עסקו ברפואת ילדים, ברפואה פנימית, בגינקולוגיה ובמיילדות.²⁷

גורלן של הרופאות היהודיות הראשונות שעלו ארצה בשלהי התקופה העות'מאנית לא שפר גם הוא. הממשל העות'מאני אסר עליהן לגשת לבחינות הממשלתיות ולקבל רישיון לעבודה רפואית, ולכן הן נאלצו לעבוד ולהגיש שירותי רפואה ללא רישיון, ובדרך כלל העלים הממשל עין ממעשיהן. אחד העם עודד את אחותו הרופאה ד"ר אסתר גינצברג לעלות לארץ. הוא הסביר לה כי המשטר הטורקי אמנם אינו מאפשר לנשים רופאות להיבחן ולקבל רישיון עבודה, אך הן עובדות ללא רישיון. הוא גם בירר אצל העובדים בתחום הרפואה והתברר לו שהדבר איננו כרוך בסכנה, בייחוד לרופאות שיש להן אזרחות זרה.²⁸

ד"ר אסתר גינצברג, רופאה ראשונה בחיפה

מרדכי בן-הלל הכהן, תושב יפו, סיפר כי בזמן מלחמת העולם הראשונה, כשפרצה ביפו מחלת טיפוס הבהרות, לא היו רופאים בעיר: 'יש רופאים ערבים ממשלתיים אך הציבור אינו נותן בהם

²⁷ ibid., pp. 213-215

²⁸ אחד העם, אודסה, אל אסתר גינצברג, בפריס ובניו יורק, ינואר עד יוני 1907 (ברוסית), ספריית אחד העם, בית אריאלה. תודתי לארכיונאית טניה על תרגום המכתבים.

אמון. והרופא האירופי היחידי היא מרת בלקינד, אבל אין תעודתה מאושרת מאת הממשלה, ובכלל אין באמת זכות רופא לנשים במדינתנו.²⁹ למרות האיסור, המשיכו התושבים להזמין את ד"ר בלקינד לביקורי בית, והממשל העלים עין. בשבט תרע"ז (1917) חל מפנה, רופא העירייה הוציא איסור על הרוקחים להכין תרופות על פי המרשמים של בלקינד, אך הרוקחים לא נשמעו לפקודה והמשיכו בשלהם, 'דבר שיכול היה לגרום לכך שרופא הממשלה ימנע את הרופאה מעבודתה'. ואכן מאז שמר רופא הממשלה את צעדיה של בלקינד ועקב אחר עבודתה, וכשהגיעה לביקור בית נשלח תכף רופא העירייה, טפל על החולה שהוא נגוע במחלה מידבקת וציווה להעבירו אל בית החולים הטורקי.³⁰ למרות המעקב והצרת צעדיה, המשיכה בלקינד להגיש עזרה רפואית לתושבי יפו עד הגירוש.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה חלה תפנית במדיניות הממשל הטורקי, הוא התיר לנשים רופאות לעסוק במלאכתן הרפואית. בשנת 1916 ניתן רישיון עבודה לד"ר הלנה כגן, רופאת הילדים, לאות הוקרה על פעולתה המופתית בתור מנהלת בית החולים העירוני בירושלים בתקופת המלחמה. היה זה הרישיון הראשון שנתנו הטורקים בארץ לאישה.³¹ ההיתר השני והגורף ניתן בערב פסח תרע"ז (מרס 1917). הקאימקם של יפו הכריז על גירוש האוכלוסייה היהודית מיפו ומתל אביב. ג'מאל פחה, מפקד חזית ארץ ישראל, בנסותו להקל על מצוקת המהגרים ועל מצבם הבריאותי הקשה, וכדי לרכך את הביקורת נגדו בחוץ לארץ, התיר לכול 'הנשים הרופאות להתעסק במומחיותן בכל המקומות ששם פוזרים המהגרים'.³² ד"ר יוניס, שגם עליה נגזרה חובת הגירוש, עברה עם המגורשים לפתח תקווה ותרמה תרומה מכרעת בתקופה זו, כפי שנראה להלן.

ד"ר בת שבע יוניס – ילדות ובגרות

בת שבע יוניס (1880-1947) נולדה בכפר טרוטינה במחוז אקרמן שבפלך בסרביה ברוסיה, למשפחה ציונית אמידה. אביה, שלמה יוניס, משכיל עברי וחובב ציון, היה בעל בית מסחר למיני סדקית. אמה חיה פייגה בת שמואל ליפשיץ מקישינוב, סייעה לבעלה בבית המסחר. ההורים גידלו את ילדיהם (שני בנים ושתי בנות) באווירה יהודית מסורתית ולא חסכו בחינוכם, לשם כך אף עקרו לאודסה כדי להעניק להם השכלה כללית רחבה. בת שבע למדה לימודים כלליים בגימנסיה פרטית לבנות, ובאותה עת למדה עברית אצל המורה והסופר העברי יהודה לייב דוידוביץ (הידוע בכינויו הספרותי, בן דוד), מראשוני המדברים עברית בגולה וממייסדי אגודת 'שפתנו אתנו' באודסה, שבראשה עמדו שאול טשרניחובסקי, נחום סלושץ ויוסף קלויזנר.³³ בשנת 1897, בתום שנות לימודיה בגימנסיה באודסה, אותם סיימה בהצטיינות, החליטה בת שבע בת ה-17 לממש את חלומה ללמוד רפואה בז'נבה. לשם כך היה עליה לעבור שתי משוכות. האחת, התנגדותו הנמרצת של אביה, שטען כי היא צעירה מדי מכדי לנסוע ללמוד בחוץ לארץ

²⁹ מרדכי בן-הלל הכהן, **מלחמת העמים (יומן)**, א, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשמ"א, עמ' 478.

³⁰ שם, עמ' 479.

³¹ צפורה שחורי-רובין, 'ד"ר הלנה כגן: הרופאה שהפכה לאגדה', **קתדרה**, 118 (טבת תשס"ו), עמ' 89-114.

³² הוועד המרכזי לענייני ההגירה שבגליל, 'מכתב חוזר מס' 6', 18.7.1917, אצ"מ, J90/139.

³³ עמוס עמבור, נכדה של אסתר ייבין, אחותה של בת שבע, ריאיון, 1.2.2009; הנ"ל, 'סיפור שושלת משפחת יוניס': במלאת מאה שנה לעליית המשפחה לארץ ישראל, 13.1.2009, בידי המהפכת.

ומוטב לה ללמוד מקצוע מעשי, כמו תפירה או כובענות, כדי שתוכל לפרנס את עצמה.³⁴ אך בעידודה של האם ובתמיכתה, עזבה בת שבע את אודסה (ללא ידיעת האב) והגיעה לז'נבה. כאן היה עליה לעבור את המשוכה השנייה: קבלה ללימודים בגילה הצעיר. ואכן גילה הצעיר היה בעוכריה וקבלתה נדחתה בשל כך. הפרופסור ייעץ לה לחזור ולהיבחן שוב בשנה הבאה לכשימלאו לה 18 שנה. בת שבע הרגישה שכל תכניותיה קורסות, ולתדהמת הפרופסור פרצה בבכי קורע לב. היא סיפרה לו 'בכמה עמל עליה לה בואה – ועכשיו הכול לשווא'. לבו של הפרופסור נחמץ, והוא נעתר לבקשתה וקיבל אותה לשנת ניסיון, בניגוד למקובל באוניברסיטה. הוא לא הצטער, בת שבע סיימה את לימודי השנה הראשונה בהצטיינות. בתום השנה חזרה לחופשה באודסה. אביה, הגאה בהישגיה, העניק לה לאות הערכה שעון ושרשרת מזהב מעשה ידי אמן.³⁵

במהלך לימודיה הייתה בת שבע פעילה בחוג הסטודנטים הציוניים, שבראשו עמד כאמור וייצמן. בחוג זה פגשה את אלכסנדרה בלקינד, את ורה שצמן (לימים ורה וייצמן) ואת מרים קיסילובה, סטודנטיות לרפואה אף הן ופעילות בחוג. בפברואר 1904 סיימה את לימודי הרפואה בהצטיינות לאחר שהגישה את עבודת התזה בתחום הנירולוגיה,³⁶ קיבלה תואר דוקטור לרפואה ושבה לרוסיה. בשנים 1904-1908 התמחתה בבית החולים היהודי באודסה, שהיה בית החולים הגדול והמסודר ביותר בדרום רוסיה. בשנת 1907 צלחה את הבחינות הממשלתיות בפקולטה לרפואה במוסקבה וזכתה לרישיון לעבודה רפואית ברוסיה. היא המשיכה לעבוד בבתי חולים באודסה ובמוסקבה עד עלייתה לארץ.³⁷

³⁴ יש לציין כי במאה השמונה עשרה חלו תמורות מרחיקות לכת בחינוכן של הבנות במערב אירופה עם הקמתם של בתי ספר נפרדים לבנות. תכניות הלימודים שהותאמו לצורכיהן העניקו מסגרת לימודים פורמלית בסיסית (קריאה, כתיבה וחשבון), תוך כדי הבלטת לימוד מלאכות היד. לבתי ספר כלליים אלה פנו גם בנות יהודיות. החינוך לבנות בראשיתו היה מכוון לשכבות העניות ודלות האמצעים והכשיר אותן בעיקר לתפירה ולרקמה. בנות האמידים המשיכו ללמוד אצל מורים פרטיים שהקנו להן השכלה כללית, בעיקר לימוד שפות, חשבון ומוזיקה. בתקופת ההשכלה גברה הנטייה בקרב חוגי היהודים האמידים בגרמניה להקנות לבנות ידע כללי, שפות, נימוסי חברה ומוזיקה, כדי להכין לכניסה לחיי החברה. אך גם בבתי הספר הראשונים לבנות, שהוקמו בידי המשכילים, הוקדש מקום נכבד ללימודי מלאכות יד והקניית מקצוע, שכן הללו הציבו בראש מעייניהם את הכשרתן המעשית של הבנות, ראו מרגלית שילה, **נסיכה או שבויה? החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים 1840-1914**, אוניברסיטת חיפה, חיפה ולוד תשס"ב, עמ' 75-78; מרדכי אליאב, **החינוך היהודי בגרמניה בימי ההשכלה והאמנציפציה**, הסוכנות היהודית לישראל, ירושלים תשכ"א, עמ' 271-279.

³⁵ שולמית עמבור לבית ייבין (האחיינית), 'מאורע חשוב בחייה של דודת בת שבע יוניס היה באופן בואה לז'נבה ללמוד רפואה', 29.10.1990, בידי המכתבת.

³⁶ נושא התזה: Quelques cas de Deviation Conjuguee de la tete et des yeux de sens paradoxal (הטיית העיניים לאותו צד). [תופעה הנגרמת בתגובה פתולוגית לפגיעה מוחית]. העבודה כתובה בצרפתית, כרוכה בכריכה שחורה קשה, ומוקדשת 'לזכר אבי, לאמי, ז'נבה', 20.2.1904.

³⁷ דוד סמילנסקי, **עם בני ארצי ועירי: פרשות, אישים וזיכרונות**, מסדה, תל אביב תשי"ח, עמ' 336-337; פנחס בן צבי גרייבסקי, **בנות ציון וירושלים**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשי"ס, עמ' 111; דוד תדהר, **אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובניו**, ג, הוצאת ספרים ראשונים, תל אביב 1949, עמ' 1146-1147; לוי ולוי, **רופאיה של ארץ-ישראל** (לעיל הערה 4), עמ' 120.

ד"ר בת שבע יוניס [מימין] ואחותה אסתר ייבין, ממייסדות 'התאחדות נשים לשיווי זכויות' בארץ ישראל' בשנת 1919

המפגש עם הרפואה בארץ – גדרה

בשנת 1909 החליטה ד"ר יוניס כי הגיעה העת לממש את חלום הציונות, לעלות לארץ ישראל ולהשתקע בה. באותה תקופה רווחה השמועה בקרב חוגים ציוניים ששתיים הן המחלות הנפוצות ביותר בארץ ישראל: מלריה וגרענת.³⁸ לכן עוד טרם עלתה ארצה, וכדי להכין את עצמה לעבודה בה, נסעה לברלין והשתלמה בתחום מחלות העיניים, המיילדות והגינקולוגיה.³⁹ ב-11 באפריל 1909 (חול המועד פסח תרס"ט), והיא בת 29, עלתה ד"ר יוניס בגפה לארץ והתיישבה זמנית בגדרה, שם גרה אחותה אסתר ייבין עם משפחתה.⁴⁰

³⁸ שרמן, 'המזכירה הראשונה' (לעיל הערה 20), עמ' 11. באספה ה-12 של האגודה המדיצינית העברית, ב-6.6.1912, נשא ד"ר הלל יפה הרצאה בנושא: 'תפקיד הרופא במלחמה על האנדמיות שבארץ'. הוא דיבר 'על התועלת הרבה שיכולה לצאת לא"י כשיגרשו ממנה הקדחת והגרענת – אלה שני המחבלים שבארצנו, וקרא לסידור 'מלחמה סיסטמטית מדעית במחלות הללו שהן מהלכות אצלנו תדיר', בתוך: הפרוטוקולים של האגודה המדיצינית העברית שבא"י, **זכרונות-דברים**, א, ב-ג (אייר תרע"ג), עמ' 52-53. מרדכי בן-הלל הכהן כתב ביומנו: 'קדחת ומחלות עיניים – שתי המחלות, שילדינו בא"י כמעט תמיד נלחמים בהן', ראו בן-הלל הכהן, **מלחמת העמים** (לעיל הערה 29), א, עמ' 216.

³⁹ שרמן, 'המזכירה הראשונה' (לעיל הערה 20), עמ' 11.

⁴⁰ אסתר ייבין (1877-1975). למדה בגימנסיה רוסית באודסה עד הכיתה השישית. בעקבות אירוע בכיתה, שבו אחת התלמידות הגויות כינתה אותה 'ז'ידובקה' (כינוי גנאי ליהודייה) יצאה את הכיתה בטריקת דלת ולא שבה עוד. את השכלתה השלימה אצל מורים פרטיים. בהיותה בת 17 נישאה באודסה לניסן ייבין. שניהם היו ציונים ואוהבי שפת עבר, ודיברו בה עוד טרם עלותם ארצה. אסתר היה חברה בחוג הציוני באודסה ונבחרה ליושבת ראש האגודה הציונית 'בנות ציון' באודסה, ואף השתתפה בתור צירה בקונגרס הציוני השישי (בזל, 1903). בהיותה כבר אם לשניים המשיכה בלימודים וקיבלה תעודת בגרות ותעודת הוראה ממשלתית (1901), ועסקה בהוראה בתור מורה לעברית

ד"ר יוניס עלתה ארצה בתקופה היולית, שבה מערכת הרפואה בארץ ישראל הייתה במצב נחשל. בתי החולים התנהלו בתנאים היגייניים ותברואתיים ירודים ללא מתקני תברואה מודרניים וללא ציוד בסיסי. מקצוע הרפואה עדיין היה נחלתם הבלעדית של גברים, אם כי מחסום זה כבר נפרץ, ובארץ פעלו שלוש רופאות (גינקולוגיות): וייץ בירושלים, בלקינד ביפו וגינצברג בחיפה, וארבע רופאות שיניים: מרים (מאשה) לויצקי בראשון לציון, אדילה שרה סוסניצקי, פרומה וייצמן וליטוין בירושלים. בתי חולים רבים ומגוונים הוקמו אמנם על ידי מוסדות דתיים נוצריים ומוסדות חסד יהודיים, ורופאים מקצועיים שקנו את השכלתם הרפואית באוניברסיטאות בערי אירופה הגיעו לארץ כדי לנהלם,⁴¹ אך למרות זאת, המצוקה הרפואית הייתה קשה ביותר. תנאי החיים הדלים, הצפיפות הרבה והיעדרם של תנאי סניטציה והיגיינה מינימליים גרמו לתחלואה רבה ולשיעורים גבוהים של תמותה, בייחוד בקרב יולדות ותינוקות.⁴² בבואה לגדרה נתקלה ד"ר יוניס במציאות חיים קשה ממש. הקשיים נבעו לא רק מדלות החיים ומהעבודה המפרכת, אלא בעיקר בשל המחלות המידבקות. אלה הפילו חללים רבים בהיעדרם של שירותי בריאות: 'אין רופא, ואין אחות, אין בית מרקחת וגם "חובש" לא היה בכל מושבה'.⁴³ 'מיילדת' – על אחת כמה וכמה. נשים ילדו ללא מיילדת, וכשאשה כרעה ללדת, היו מזעיקים לעזרתה את אחת הנשים ה"מבוגרות" במושבה, מאלה שכבר ידעו לידה מהי. בחלופ הזמן נעשו נשים אלה למיילדות בעל כורחן.⁴⁴

בשנים 1893-1885 לא היה שירות רפואי בגדרה כלל. תושביה קיבלו שירותי רפואה מן המרכז הרפואי בראשון לציון. בשנת 1893 שכר הוועד את אברהם רופמן, שהיה סניטר בצבא הרוסי, שישמש 'פלדשר' (חובש-רוקח) במושבה. לאחר כשבע שנים עבר רופמן לבאר טוביה, ויצחק דרגונסקי מילא את מקומו עד בואה של ד"ר יוניס.⁴⁵

בימים אלה של סבל, חולי ומחסור באנשי רפואה התיישבה ד"ר יוניס בגדרה ונעשתה לרופאה הראשונה של המושבה – הסמכות הרפואית היחידה במושבה. לפיכך תושבי גדרה וסביבתה צבאו

באודסה. בשנת 1905, כשהחלו הפרעות ביהודי רוסיה, עלתה ארצה עם אמה וילדיה והתיישבה ביפו. תקופת מה עבדה בתור מורה מחליפה בבית הספר לבנות. בעלה, שנותר באודסה כדי לחסל את עסקיו, עלה ארצה ב-1908. מאחר ששאפת שניהם הייתה להפוך איכרים הם רכשו נחלה בגדרה והתיישבו בה. אסתר שימשה מורה במושבה לצד עבודתה בחקלאות, עזר לבעלה. לאחר חמש שנים, שבהן דרכם לא צלחה וכל כספם אזל, הם נאלצו למכור את הנחלה ולעקור לתל אביב (1913), כדי לאפשר לילדיהם ללמוד בגימנסיה הרצליה. הם שכרו דירה מול הגימנסיה והשכירו בה חדרים. ברבות הזמן בנו את ביתם ברחוב התבור, והוא נעשה למקום מפגש ובית-ועד לעסקני המקום ומשכיליו. אסתר שלחה ידה בעבודה ציבורית. ב-21 במרס 1918 ייסדה את 'אגודת הנשים' היפואית במטרה 'ללחום על זכויותיהן ולשמור על האינטרסים החומריים, הרוחניים והמוסריים שלהן'. בשנת 1919 נמנתה עם המייסדות של 'התאחדות נשים לשיווי זכויות בארץ ישראל למען חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה', ונבחרה לוועד הראשון. הייתה ממייסדות הלשכות המשפטיות מטעמה של ההתאחדות ובעצמה הופיעה בבתי הדין הרבניים לטעון לטובת הנשים. נבחרה לצירה לאספת הנבחרים הראשונה (1920) והשנייה (1925). בשנת 1931 עברה לגור בחיפה, שם נבחרה לוועד הקהילה. בשנת 1932 מונתה למרכזת על פעולות הלשכה המשפטית של ההתאחדות בחיפה. בזמן מלחמת העולם השנייה פעלה לגיוס בנות ל-A.T.S. ופעלה גם בוועד למען החייל. עמוס עמבור (הנכד), 'סיפור שושלת' (לעיל הערה 33); בן-הלל הכהן, **מלחמת העמים**, ב (לעיל הערה 29), עמ' 898; תדהר, **אנציקלופדיה**, י, 1959 (לעיל הערה 37), עמ' 3635.

Norbert Schwake, 'Hospitals and European Colonial Policies in the 19th and Early 20th Centuries', M. 41 Waserman & S. Kottek (eds.), **Health and Disease in the Holy Land**, Lewiston, Queenston and Lampeter 1996, pp. 231-260

42 צפורה שחורי-רובין ושפרה שורץ, 'הדסה' **לבריאות העם**, ירושלים 2003, עמ' 16-17.

43 ה' יפה, **דור מעפילים**, הספריה הציונית, ירושלים תשל"א, עמ' 19.

44 **זיכרונות רחל בלשניקוב, ממקימי משמר הירדן: סבתה מספרת**, אצ"מ, J84/9. על עבודתן של המיילדות במושבות ראו שחורי-רובין, 'מיילדות עבריות' (לעיל הערה 9), עמ' 81-93.

45 נסים לוי, **פרקים בתולדות הרפואה בארץ-ישראל, 1799-1948**, הקיבוץ המאוחד, הפקולטה לרפואה על שם ברוך רפפורט, הטכניון, חיפה 1998, עמ' 473; אמנון מיכלי, **מעשי רוקחים: פרקים בתולדות הרוקחות בארץ-ישראל**, משרד הביטחון, תל אביב 1999, עמ' 132-133.

על דלתה.⁴⁶ במושבות היו אז רופאים מעטים שנסעו ממושבה למושבה להגיש עזרה רפואית ולעתים רחוקות הגיעו לגדרה. תפקידו של הרופא במושבות היה קשה מאוד. בימים ההם, כשכל נסיעה לעיר הקרובה הייתה כרוכה בקשיים ולפעמים אף הייתה בלתי אפשרית בשל מיעוט אמצעי תחבורה, חייב היה הרופא האחד והיחיד הנמצא ביישוב למלא תפקידים של רופא מומחה. חוץ מתפקידו לדאוג להבראת התושבים, לטפל במחלות נפוצות ובמחלות מידבקות וליילד בעת הצורך, היה עליו לשפר את מצב התברואה. במושבה לא היו נהוגות שעות עבודה קבועות ולא הייתה תורנות רפואית. בכל שעה, ביום ובחצות הלילה, בליל גשם או בשרב, באו להבהיל את הרופא אל החולה.⁴⁷ עומס העבודה שהוטל על כתפיה של ד"ר יוניס היה רב, והיא התמסרה לתפקידה בדבקות ובנחישות, פתחה במושבה בית מרקחת והעניקה שירות רפואי לכול, ללא הבדל דת ולאום, יהודים כערבים. ועד המושבה, שהיה מעוניין בשירותיה, שילם את משכורתה.

לצורך מילוי תפקידה היה עליה ללמוד לרכוב על חמור, כלי תחבורה נפוץ באותם זמנים. וכך היה הדבר: 'הוחלט כי עליה ללמוד לרכוב על גב חמור שהיה אז כלי התחבורה הרגיל. לשם כך הובילו את החמור לגדר נמוכה ממנה טיפסה דודה בת שבע לאוכף החמור. בניסיונות הראשונים צנחה מגב החמור על החולות, אך כעבור זמן החזיקה מעמד ועברה את ה"סטט", אף קיבלה "רישיון רכיבה".⁴⁸

כעבור שנה של עבודה נאמנה ומאומצת ובתנאים קשים, עזבה ד"ר יוניס את גדרה והשתלבה בעבודה הרפואית במושבות כמחליפה לרופאים שנסעו להשתלמויות בחוץ לארץ. תחילה עבדה ברחובות והחליפה את מקומו של ד"ר הרמן צבי מוסקוביץ, שנסע לאירופה. את מקומה בגדרה מילאה ד"ר צילה ברגינסקי,⁴⁹ בוגרת אוניברסיטת לוזן שבשווייץ, שהתמנתה לרופאה הקבועה הראשונה של גדרה. כעבור כחצי שנה עברה ד"ר יוניס לחדרה והייתה לממלאת מקומו של ד"ר הלל יפה, עת שהה באירופה לשם השתלמות מקצועית. בתקופה זו נישאה בחדרה לסופר ש' בן ציון, הוא שמחה בן ציון אלתר (גוטמן), אלמן ואב לחמישה ילדים.⁵⁰ בשנת 1910 רכשה מגרש בתל אביב, ברחוב השחר 7, והקימה עליו את ביתה שבו שתי קומות.⁵¹ חלק מהמגרש נידבה לגימנסיה

⁴⁶ Lovejoy, *Women Doctors* (above f. 5), pp. 217

⁴⁷ רבקה גרינקר, **נתיבי בת כפר**, הוצאה עצמית, תל אביב 1976, עמ' 78; יוסף שטיין, 'מצב הרופאים העובדים במושבות', **הרפואה**, ד, א (שבט תר"ץ), עמ' 42-45. על עבודתן של נשים-רופאות במושבות, ראו צפורה שחורי-רובין, 'ד"ר חנה וייץ (1866-1949): רופאה ראשונה בארץ ישראל, קורות: שנתון לתולדות הרפואה ומדעי הטבע, יט (תשס"ח), עמ' 2-ז; הנ"ל, 'ד"ר שרה בן עמי סולודר: חלוצה ולוחמת במלריה במושבות הגליל העליון', **הרפואה** (ספטמבר 2010, בדפוס).

⁴⁸ עמוס עמבור, 'סיפור שושלת' (לעיל הערה 33).

⁴⁹ ד"ר צילה ברגינסקי נולדה ב-1886 בחורול שבפלך פולטבה באוקראינה, לאביה בנימין, שהיה סוחר, ולאמה לובה לבית גולדשטיין. למדה בבית הספר העממי שבעיירת מולדתה והמשיכה לגימנסיה בפולטבה. סיימה לימודי רפואה באוניברסיטת לוזן, במהלך הצטרפה לחוג הסטודנטים הציוניים שמטרתו הייתה השתלמות בעברית ועיון בבעיות ציוניות. ביולי 1913 עלתה ארצה, התיישבה בתל-אביב ועבדה ביפו ובנחלת בנימין. בביתו של ד"ר חיים חיסין נפגשה עם אנשי גדרה, והללו הציעו לה לעבור למושבתם, לאחר שד"ר יוניס עזבה. היא נענתה להצעתם, השתקעה בגדרה, רכשה חלקת אדמה ונטעה פרדס. ד"ר ברגינסקי עבדה במושבה כארבע שנים, אחר כך עברה לתל אביב. משנת 1917 ניהלה את המרפאה העירונית של תל אביב. בשנת 1921 פתחה מעבדה פרטית, ראו תדהר, **אנציקלופדיה**, ב, 1947 (לעיל הערה 37), עמ' 628-629; שמואל חגי, 'ראשוני הרופאים והרפואה בארץ', **מחניים**, עז (טבת תשכ"ג), עמ' 87; ד"ר צילה ברגינסקי, מומחית במחלות נשים, מודיעה על קבלת חולים ביפו ובנחלת בנימין, **החרות**, 7 באוקטובר 1913; אמנון הורביץ, 'הרפואה הראשונה בארץ', **הבוקר**, 22 באוגוסט 1963.

⁵⁰ ש' בן ציון, יפו, אל ח"נ ביאליק, ורשה, כ"ט באדר תרע"א, בתוך: משה אונגרפלד, **ביאליק וסופרי דורו**, עם הספר, תל אביב תשל"ד, עמ' 59. במכתב זה מספר בן ציון לביאליק על נישואיו לבת שבע יוניס, 'אשה חכמה, אשה משכלת'. הנישואים נערכו בחדרה בכ"ג באדר, בתקופה שיוניס הגיעה למושבה בתור ממלאת מקומו של הרופא שנסע מן המושבה למשך כמה חודשים. יוניס הייתה נשואה לגוטמן 14 שנה. בשנת 1924 נפרדו דרכיהם. מכתב עוזר ויעקב גוטמן, תל אביב, אל נחום גוטמן, פריס, 1924, ארכיון גוטמן. תודתי ללאה נאור ששלחה לי את המכתב. עגנון גם הוא עסק בגירושם: 'בן ציון גרש את אשתו או היא גרשה אותו. [...] ואני יודע את הסיבות ואין להתפלל', שמואל יוסף עגנון, **אסתרליין יקירתי**, שוקן, ירושלים ותל אביב 1983, עמ' 39.

⁵¹ על פי 'פנקס רישום תושבים בתל אביב', 1915, ארכיון עיריית תל אביב, 58.

הרצליה לשם שביל מעבר מרחוב השחר לחצר הגימנסיה. בשביל זה נהרו מאות תלמידים מדי יום בדרכם ללימודיהם. בשנת 1911, כשהסתיימה בניית הבית, השתקעה ד"ר יוניס בתל אביב והייתה לרופאה-אישה הראשונה בתל אביב.

ד"ר שרה בן עמי סולודר, רופאה ראשונה במושבות הגליל העליון

התמחות נשית: רופאת נשים בבית החולים 'שער ציון' ביפו

עם בואה לתל אביב הצטרפה ד"ר יוניס, בתור רופאת נשים, לצוות הרפואי בבית החולים שער ציון ביפו. בית החולים נוסד ב-1891 ביזמת חברי לשכת בני ברית המקומית ובמשך 21 שנות קיומו היה המרכז הרפואי היהודי היחיד ביפו שנתן שירותי רפואה לכול. חולים הגיעו מיפו ומסביבותיה, ממושבות יהודה ומכל הארץ, ואף ערביי העיר והסביבה פקדו את שעריה.⁵²

ד"ר יוניס עבדה בבית החולים בכפיפה אחת עם ד"ר בלקינד עד לסגירתו של בית החולים ב-1921. ד"ר בלקינד הייתה הרופאה האישה הראשונה שהחלה לעבוד בבית חולים זה ב-1904. רופאה יחידה בצוות של שלושה רופאים (ד"ר משה שרמן, ד"ר אריה פוחובסקי וד"ר חיים חיסין). שפרה שורץ סבורה כי העסקתה של ד"ר בלקינד בתור רופאה מן המניין בסגל בית החולים הייתה תקדים במציאות הארץ ישראלית השמרנית של רופאים גברים בלבד. הייתה בכך פריצת דרך להעסקתן של נשים רופאות וצעד הכרחי בהתחשב באוכלוסייה הפונה לבית החולים, שבחלקה הגדול היו נשים שהסתייגו, מטעמים של צניעות, מפגייה לרופא גבר.⁵³ כשהגיעה ד"ר יוניס לבית החולים כבר נפרצה הדרך, ולא היה בכך משום חידוש. שתי הרופאות שיתפו פעולה ביניהן והגישו טיפול רפואי לכל הנשים שצבאו על דלתות בית החולים, יהודיות, מוסלמיות ונוצריות.

⁵² החברה המדיצינית היהודית והוועד לייסוד בי"ח חדש ביפו אל המערכת, העולם, שנה שישית, מס' 29, 29.10.1912.

⁵³ שפרה שורץ, 'בית החולים "שער ציון" ביפו: בית חולים קהילתי ראשון בארץ (1891-1921)', קורות: שנתון לתולדות הרפואה ומדעי הטבע, ט, ט-י (סתיו תש"ן), עמ' 306. כשנפתח בית החולים עבדו בו שני רופאים, ד"ר הלל יפה וד"ר יצחק לוי. הנשים העדיפו את ד"ר יפה אף על פי שד"ר לוי היה רופא מומחה. הסיבה: 'בהיותו בלתי נשוי אין הנשים החולות מחלת נשים רוצות להתבקר אצלו', פרטיכל 12, י"א בניסן תרס"ד, בתוך: ספר הפרטיכלים של ועד בית החולים 'שערי ציון', 17.2.1911-21.4.1901, ארכיון עיריית תל אביב, 08/609. הודעה על פעולתו של בית החולים ביפו ועל עבודת ד"ר לוי וד"ר יפה, ראו חבצלת, שנה 31, גיליון 25, 21.5.1901.

נוכחותן של שתי רופאות נשים בסגל הרופאים של בית החולים תרמה להתפתחותה של המחלקה הגינקולוגית, שכן נשים מיפו וסביבותיה, ובעיקר נשים ערביות, החלו לפקוד את בית החולים. האוכלוסייה הערבית מוסלמית התקשתה להסתגל לשיטות העבודה המודרניות של הטיפול הרפואי ועוד לקבל טיפול רפואי מרופא גבר. בתחילה היה הרופא נדרש לערוך את בדיקותיו בדרך של מישוש מבעד לבגדים או מתחת לשמיכה, ואף זאת רק בנוכחותו של הבעל. רק קמעא קמעא, בדרך של הסבר ושכנוע, נתאפשרה לרופא הגינקולוג בדיקה מקצועית.⁵⁴ השינוי התרחש עם בואן של שתי הרופאות, אז החלו לבוא לבית החולים גם המוסלמיות השמרניות מתוך הכרה ביתרונן של הטיפול במוסד הרפואי.

תחילה שימשה ד"ר יוניס אסיסטנטית של ד"ר אריה פוחבסקי, שהניח את היסודות של הכירורגיה העברית בארץ ישראל. ד"ר יוניס תיארה את העבודה הכירורגית שנעשתה בבית החולים בשנת עבודתו הראשונה של ד"ר פוחבסקי ואת הקמתה של המחלקה הכירורגית. טרם בואו לא נעשתה בבית החולים כמעט כל עבודה כירורגית, כיוון שהתנאים של בית החולים דאז לא אפשרו זאת. חסרו חדרי ניתוח וכלי ניתוח, וכן עוזרים מיוחדים הנחוצים לעבודת הניתוח. ד"ר פוחבסקי עלה לארץ בהחלטה לייסד בית חולים כירורגי פרטי על כן הביא עמו מרוסיה כל מה שנחוץ לארגון חדר ניתוח, החל במכשירי ניתוח וספרי רפואה וכלה בחומרי תחבושת סטריליים בתוך כלי זכוכית סגורים, תמיסות ותרופות. הציוד הרפואי תרם לשיפור העבודה הכירורגית בבית החולים ולמרות התנאים הבלתי נוחים 'היו תוצאות הניתוחים שנעשו בו מוצלחות על צד היותר טוב, הודות למרץ הכביר ואומנותו של הד"ר פוחבסקי'.⁵⁵ על פי דיווחה של ד"ר יוניס, בשנה הראשונה לעבודתה נעשו בבית החולים 46 ניתוחים 'גדולים' בהרדמה (ניתוחים 'קלים' לא נרשמו), כגון: כריתת תוספתן, כריתת רחם, הסרת פוליפ ברקטום, ניתוח בטן להוצאת ציסטה מהשחלה. אף אחד מהמנותחים לא נפטר, זמן הריפוי שלאחר הניתוח עבר בשלום והחולים יצאו מבית החולים כשהם בריאים. ד"ר פוחבסקי ציין כי הודות לעזרתן של ד"ר יוניס וד"ר בלקינד עלה בידו 'להכניס את העבודה הכירורגית לתוך בית החולים. עומס העבודה בבית החולים כל כך רב עד שאי אפשר לרופא אחד למלאות את כולה'.⁵⁶ בשנת 1912 עזב ד"ר פוחבסקי את בית החולים וד"ר יוניס שימשה אסיסטנטית של ד"ר חיסין, שנבחר למלא את מקומו.

⁵⁴ אור דניאל, 'רופא ראשון בחיפה', עת-מול, יד, גיליון 6 (86) (אב תשמ"ט), עמ' 16. ד"ר הופמן, רופא גרמני, עבד בבית החולים של הנזירות הגרמניות בירושלים. הנשים האמינו בו מאוד. מספרים עליו ש'אין הוא בודק אישה חולה במחלת נשים אלא במעמד אשתו', ראו פייבל כהנוב, 'מן השמור בזכרוני', פרק טו, מימים ימימה: דו-ירחון לדברי הסטוריה, לדברי זכרונות ולידע עם, ב, א (יוני-יולי 1935), עמ' 50.

⁵⁵ בת שבע יוניס, 'דין וחשבון שנתי של העבודה הכירורגית בביה"ח העברי ביפו', זכרונות-דברים (לעיל הערה 7), עמ' 34-32; לייב-אריה פוחבסקי, 'ראשית הכירורגיה העברית', הרפואה, יב, חוברת א (טבת תרצ"ז), עמ' 39-40.

⁵⁶ הפרוטוקולים של האגודה המדיצינית העברית שבא"י, האספה ה-14, 17.6.1912, בתוך: זכרונות-דברים (לעיל הערה 38), עמ' 54.

ד"ר בת שבע יוניס, רופאה ראשונה בתל-אביב

מטיפול בנשים לטיפול הרפואה הציבורית

התחום החשוב ביותר ברפואה המודרנית הוא ללא ספק תחום בריאות הציבור. ההיסטוריה של בריאות הציבור היא סיפור מאמצי האדם להגן על עצמו ועל קהילתו מפני מחלות, לשלוט בסביבתו הפיזית (התברואה) ולשפרה, להבטיח אמצעי מחיה (מים ומזון באיכות טובה ובכמות מספיקה) ולספק שירותי רפואה.⁵⁷ עד המאה התשע עשרה התמקדו הפעולות בתחום בריאות הציבור בתחום התברואה, כלומר ביצירת תנאים פיזיים נאותים המשפיעים על בריאות הקהילה. מהמחצית השנייה של המאה התשע עשרה עברה ההתמקדות מטיפול התנאים החיצוניים לשינוי התנהגותו של הפרט בתחום ההיגיינה האישית, ונקבעו חוקים וכללים לשמירת בריאות האדם ולשיפורה. החוקים נגעו ביסודות כמו ניקיון הגוף, ניקיון סביבת המגורים והמקומות הציבוריים, תזונה, אספקת מים, סילוק אשפה ועוד, כדי ליצור אורחות חיים נאותים לטובת הפרט והכלל, למנוע היווצרות ליקויים גופניים ולהגן מפני מחלות מידבקות והתפשטות. החינוך להיגיינה אישית וציבורית אפיין את מפעלי בריאות הציבור בארצות אירופה ובאמריקה ויובא לארץ ישראל על ידי רופאים שקנו את השכלתם הרפואית באוניברסיטאות שבמדינות אירופה.⁵⁸

⁵⁷ George Rosen, *A History of Public Health*, MD Publication, New York 1976, p. 25

⁵⁸ תיאודור גרושקה ויהושע ליבוביץ, ערך 'היגיינה', *האנציקלופדיה העברית*, יד, חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, ירושלים ותל אביב תשכ"ב, עמ' 42-46; דפנה הירש, "באנו הנה להביא את המערב": השיח ההיגייני בארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי, *זמנים*, 78 (אביב 2002), עמ' 110-112; מרדכי ברכיה-ברוכוב, *היגיינה*, הוצאת האחים לוי אפשטיין ושותפם, ורשה תרפ"ה, עמ' 1.

בארץ ישראל של ראשית המאה העשרים היה תחום בריאות הציבור והחינוך לאורח חיים היגיני עדיין בחיתוליו. תנאי החיים הדלים, הצפיפות הרבה והיעדרם של תנאים בסיסיים של תברואה והיגיינה גרמו לתחלואה רבה ולשיעור תמותה גבוה. התנאים ההיגייניים ביפו ובתל אביב היו ירודים ביותר. הגרענת, המלריה וזיהומי מעיים היו נפוצים מאוד. רופאי יפו ותל אביב, ובהם ד"ר פוחובסקי, ד"ר חיסין וד"ר מנחם שטיין, היו באים לשם התייעצות לראשון לציון, שם היה מרכז רפואי שעבדו בו רופא, אחות מוסמכת, רוקח ומיילדת.⁵⁹

בשנת 1909 הוקמה בשכונת אחוזת בית (לימים תל אביב), ועדה סניטרית שקיבלה על עצמה לדאוג לשלומם של התושבים, להנחיל להם כללי התנהגות היגייניים בריאותיים, להשגיח על שמירת ניקיון הבתים, החצרות והרחובות, במגמה לנקוט צעדי מנע מפני מחלות מידבקות והתפשטותן. כל זאת מתוך הכרה עמוקה שהדאגה לבריאות התושבים היא בסיס ליצירת עם יהודי חסון ובריא בגופו ובנפשו בארץ האבות, אנטיזה ליהודי הגלות. התארגנות הוועדה הייתה בראשיתה על בסיס מקומי כדי להתמודד עם בעיות מקומיות של העיר בראשית הקמתה.⁶⁰

הקמת הוועדה הייתה יזמה של ד"ר חיסין. הוועדה מנתה שישה חברים, שלושה אנשי ציבור ושלושה רופאים מבית החולים היהודי ביפו: ד"ר חיסין (היושב ראש), ד"ר פוחובסקי וד"ר יוניס, שהצטרפה לוועדה ב-1911 עם השתקעותה בתל אביב. חברי הוועדה עשו את עבודתם בהתנדבות ומיקדו את פעילותם בהגשת שירותי היגיינה ותברואה לשם 'הבראת העם' ולקראת חיים בריאים. הם ביקרו מדי שבוע בשבוע בחצרות ובבתי התושבים כדי להתריע על מפגעים תברואיים ולמנוע ליקויים היגייניים. הוועדה פיקחה על מצב התברואה של בתי הכיסא והסידורים ההיגייניים, על אספקת המים, 'היש השגחה סניטרית על מי השתייה; האם יציאת מי השופכין של המטבחים ובתי הכביסה והאמבטיות, מכוסים היטב; האם אשפת המטבחים והבתים וכל מיני זוהמה של האדם והחיה, סגורים ומכוסים עד פינזים'.⁶¹ חברי הוועדה הדריכו את התושבים, רשמו דוחות והוראות לתושבים וכעבור שבוע חזרו לבדוק אם התושבים אכפו את התקנות ותיקנו את המפגעים. תושבי תל אביב צייתו לתקנות ולהוראות הסניטרים המתנדבים.

במונחים של אותם ימים אפשר לקבוע כי זו הייתה תחילתה של מערכת מסודרת למתן הדרכה לאורח חיים היגיני ולהשגחה סניטרית על עיר בהתהוותה, מערכת מאורגנת ומאוישת בכוח אדם מקצועי שהקנתה נורמות של היגיינה ותברואה. התושבים קיבלו הדרכה שיטתית ועקיבה ביחס ליסודות ההיגיינה והתברואה, תוך כדי הקפדה על שמירת הוראות הטיפול היום=יומי בסביבת מקום מגוריהם לשם מיגורן של מחלות, מפגעים ושאר מזיקים.

פעילות רפואית נשית – מעון תינוקות ראשון בארץ

ד"ר יוניס לא הסתפקה בעבודתה הרפואית בבית החולים, במרפאתה הפרטית ובפעילותה ההתנדבותית בוועדה הסניטרית של תל אביב. מתוך תחושת שליחות ומחויבות חברתית היא השתלבה גם בעבודת רווחה ציבורית חלוצית, והייתה מעורה באגודת 'בנות ברית' בתל אביב

⁵⁹ אליפלט ויצברד, 'מסכת הרופאים הראשונים בראשון לציון', קורות: שנתון לתולדות הרפואה ומדעי הטבע, ו (אלול תשל"ה), עמ' 747-748.

⁶⁰ יצוין כי במאי 1909 הוחל בבניית הבית הראשון בשכונת אחוזת בית, ובנובמבר 1909 כבר גרו בשכונה חמישים משפחות, ראו מרדכי נאור (עורך), **תל אביב בראשיתה, 1909-1934**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשמ"ד, עמ' 205.

⁶¹ 'פרטיכל הוועדה הסניטרית מיום כ"ב שבט תרע"ב מוצש"ק [מוצאי שבת קודש]', בתוך: פרטיכלים של הוועדה הסניטרית, ארכיון עיריית תל אביב, חטיבה 1, מכל 513, תיק 58 – סידורים סניטריים, 1906-1922.

וב'התאחדות נשים לשיווי זכויות' – אגודות נשים שמטרתן הייתה לקדם אוכלוסיות חלשות, בעיקר תינוקות וילדים, לשפר את מעמד הנשים ולקדם את זכויות הנשים בארץ.

משנת 1913 הרחיבה ד"ר יוניס את פעילותה הרפואית לתחום רווחתם של אימהות עובדות וילדיהן. עבודתה הרפואית בבית החולים ביפו הפגישה אותה עם מצוקת האוכלוסייה התימנית בעיר. בראותה את האימהות המתפרנסות מניקיון בתי האמידים בתל אביב בשעה שילדיהן מסתובבים ללא השגחה וללא מסגרת חינוכית כלשהי, התנדבה לנהל מעון יום שהוקם עבורם בשכונת התימנים מחנה יהודה (שכונת עוני שבה היו דירות רעועות ללא תנאי תברואה מינימליים). מעון היום 'אמן' נפתח באוגוסט 1913 ביזמת ועד סניף 'הפועל הצעיר' ביפו, למען ילדיהן של אימהות תימניות מיפו שהתפרנסו בתור עוזרות בית וכובסות בתל אביב. המטרה הייתה להקים מוסד חינוכי ייחודי לילדי התימנים שישימש תחליף לביתם, וימלא את מקומה של האם העובדת וייתן לה 'את האפשרות לעבוד את עבודתה היומית בלי מפרע'. המעון, שניהלה ד"ר יוניס, היה מעון תינוקות ראשון מסוגו בארץ – המוסד הרפואי מניעת הראשון בתל אביב.⁶²

למעון התקבלו עשרים תינוקות ופעוטות עד גיל שלוש. האימהות הביאו את ילדיהן בבוקר לפני לכתן לעבודתן. במשך היום טיפלו בילדים שתי משגיחות שדאגו לניקיונם, להזנתם, לשעות שינה ולבילוי הזמן במשחקי הגן. ההשגחה הרפואית הייתה נתונה בידי ד"ר יוניס. בערב, בשבוע האם מעבודתה, שב הפעוט לביתו. כדי שלא ייהפך המעון למוסד של צדקה, הוחלט שכל אם המכניסה את ילדה למעון תשלם מדי יום תשלום סמלי, ובמשך החודש יצטברו התשלומים האלה לעשרות פרנקים ויסייעו להחזקת המעון. העיתונות עודדה את היזמה: 'אין להטיל ספק בתועלת שבמוסד זה, ומן הראוי שיקדישו לו תשומת לב יותר מאשר עד עכשיו'.⁶³

המעון התנהל בבית שבו שני חדרים 'מסודרים על פי חוקי ההיגיינה'. בחדר אחד סודרו מיטות ברזל קטנות ונקיות, ובהן ישנו הילדים בזמנים קבועים. החדר השני שימש למשחקים. המוסד התנהל במשך כשנה וחצי וסבל מדלות באמצעים. הוא התקיים מתשלומי האימהות ומנדבות מזדמנות.⁶⁴ למשל, כשביקרו הברון רוטשילד ואשתו באביב 1914 בארץ ישראל, התעניינה הברונית בשאלת התימנים ונידבה סכום הדרוש ל'מחסה' עבור ילדי התימנים שניהלה ד"ר יוניס.⁶⁵ המעון נסגר עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

בתחילת 1914 נסעה ד"ר יוניס לכמה חודשים לברלין להשתלם ולהכיר את המוסדות הרפואיים שעסקו בתמותת תינוקות. היא השתלמה בקליניקה של פרופ' צארני בהדרכתו של ד"ר בנו גרינפלדר, שלימים עלה ארצה ושימש רופא ראשי למחלות ילדים בהסתדרות רפואית 'הדסה'. כששבה ארצה התמנתה למנהלת מחלקת הנשים והיולדות בבית החולים שער ציון, תפקיד שמילאה עד סגירתו של בית החולים ב-1921. בה בעת עסקה גם בעבודה רפואית פרטית בביתה שברחוב השחר. חולות מרחבי הארץ, יהודיות כערביות, נהרו למרפאתה והיא העניקה טיפול רפואי לכולן.

⁶² שרמן, 'המזכירה הראשונה' (לעיל הערה 20), עמ' 11; Golda Fischer, 'Medical Women in Israel', *Journal of the American Medical Women's Association*, 7, 4 (1952), p. 181.

⁶³ 'השבוע', 'הפועל הצעיר', שנה שביעית, מס' 8-9, 11.12.1913, עמ' 23; אילן גל-פאר, 'להפריח הניצנים: החינוך לילדי התימנים בגני הילדים העבריים, ראשיתו ומקורותיו', בתוך: שלום סרי (עורך), **סעי יונה: יהודי תימן בישראל**, עם עובד, תל אביב 1983, עמ' 267, 269.

⁶⁴ באספה הכללית של שכונת תל אביב הוחלט 'לחלק את שלוש מאות הפרנקים הנמצאים בעודף בקופת הצדקה בין שני המוסדות: מעון "אמן" לילדים ובית היתומים', 'השבוע', 'הפועל הצעיר', שנה שביעית, מס' 14, 16.1.1914, עמ' 15.

⁶⁵ יהושע ברזלי, 'הברון בנימין אדמונד די רוטשילד בארץ ישראל', **העולם**, 12.3.1914, עמ' 12; רפי טהון, **המאבק לשוויון זכויות האישה: סיפור חייה של שרה טהון**, בהוצאת המחבר (חסר מקום דפוס) 1996, עמ' 76.

המזכירה של האגודה המדיצינית העברית שבא"י

ד"ר יוניס נמנתה עם המייסדים של 'האגודה המדיצינית העברית שבא"י' ושל הירחון זכרונות-דברים. שנים רבות היא שימשה בהתנדבות המזכירה של הסניף היפואי.⁶⁶ את האגודה המדיצינית ייסדו ב-11 בינואר 1912 ביפו שמונה רופאים חלוצים שעמם נמנו שתי רופאות, ד"ר יוניס וד"ר בלקינד. חברי האגודה היו כל הרופאים מהערים והמושבות, ועד מלחמת העולם הראשונה נמנו עם חבריה 32 רופאים ורופאות מכל רחבי הארץ.⁶⁷ היא הייתה הגרעין של 'ההסתדרות הרפואית העברית בארץ ישראל' (לימים ה.ר.י.).

מטרת האגודה הייתה לרכז את כל העבודה הרפואית בארץ, לדון בשאלות מדעיות מקצועיות וציבוריות, לשמש במה להתייעצויות ולאפשר החלפת דעות בין עמיתים, לרכז את כל המוסדות הרפואיים, כמו בתי חולים, מרפאות, מעבדות, משרד הבריאות וכו'.⁶⁸ בשנה הראשונה להיווסדה הייתה האגודה 'המוסד הרפואי היחידי של היישוב שהגיב על כל השאלות והבעיות שהתהוו ביישוב ולקח חלק פעיל בבירורו'.⁶⁹ ד"ר יוניס סיפרה כי 'מעטים היינו, אבל מאוחדים ברעיון אחד וברצון אחד לעבוד בשביל יצירתנו ולהקדיש לה את מיטב כוחותינו: כל אחד מאתנו לקח עליו תפקיד פעיל, והיה ממלא אותו בחריצות, בדייקנות, בהתמדה ובמסירות'.⁷⁰

ד"ר יוניס השתתפה בכל אספות הוועדה, הן ברישום הפרוטוקולים הן בהשתתפות פעילה בדיונים. לדוגמה: באספה התשיעית, שנערכה ב-12 במאי 1912, הועלתה לדיון השאלה: 'האם יש לייסד פקולטת מדיציני בארץ ישראל אם יינתן תקציב לשם כך'. דעות המשתתפים היו חלוקות. ד"ר יוניס הביעה את דעתה שהשעה עדיין אינה כשרה להקמת פקולטה לרפואה בארץ. היא סברה שיש להשתמש באמצעים הכספיים לייסוד שורה של בתי חולים מופתיים בארץ כי היישוב זקוק להם ביותר. בתי החולים ימלאו שתי מטרות חשובות: מטרה לאומית בהווה, לתועלת הבראת הארץ ותושביה, ומטרה לאומית בעתיד, לשמש קליניקות של הפקולטה לרפואה, שתקום בעתיד במועד המתאים. לאחר דין ודברים, צידדה האספה בדעתה של ד"ר יוניס והגיעה למסקנה 'שלעת עתה עוד טרם הגיעה שעת התגשמותו של רעיון זה'.⁷¹

שאלת השפה באגודה המדיצינית העברית הייתה לאחת השאלות הכואבות שהרופאים נדרשו לפתרונה. הרופאים לא הקפידו באותה עת על דיבור עברי והיו מהם שטרם ידעו את השפה בצורה מספקת. ישיבות האגודה המדיצינית התנהלו ברוסית כי השפה השלטת בקרב החברים הייתה השפה הרוסית. הפרוטוקולים נכתבו ברוסית, וגם רוב ההרצאות היו ברוסית ומיעוטן בגרמנית. כשהשתתפו בישיבות רופאים ילידי גרמניה, חברים ששלטו בכמה שפות תרגמו את הנאמר.⁷² ד"ר יוניס, שהייתה המזכירה של האגודה, ניהלה את הפרוטוקול ברוסית, 'מפני שלא ידעתי עוד די

⁶⁶ שרמן, 'המזכירה הראשונה' (לעיל הערה 20), עמ' 10-11.

⁶⁷ 'נאומו של ד"ר פוחובסקי: למלאת 25 שנה להסתדרות הרפואית העברית בא"י', **הרפואה**, יב, ג (ס"ט), תרצ"ו, עמ' 250-251.

⁶⁸ יוניס, 'זכרונות' (לעיל הערה 1), עמ' 39; 'נאום היו"ר של האגודה – ד"ר פוחובסקי, באסיפה השנתית של "האגודה המדיצינית העברית"', **זכרונות-דברים** (לעיל הערה 38), עמ' 36.

⁶⁹ משה שרמן, 'לחגיגות חצי היובל של ההסתדרות הרפואית העברית בארץ ישראל', **הרפואה**, יב, א (טבת תרצ"ז), עמ' 37.

⁷⁰ יוניס, 'זכרונות' (לעיל הערה 1), עמ' 39.

⁷¹ הפרוטוקולים של 'האגודה המדיצינית העברית שבא"י', האספה התשיעית, 12.6.1912, בתוך: **זכרונות-דברים** (לעיל הערה 7), 46-48.

⁷² משה שרמן, 'סקירה על פעולות "האגודה המדיצינית העברית" שביפו במשך חצי השנה הראשונה לקיומה', שם, עמ' 2.

עברית, ובכלל במשך השנים הראשונות כל האסיפות היו מתנהלות ברוסית. כל הפרוטוקולים הייתי כותבת ברוסית. כולם היינו מבינים רוסית, וכולנו לא ידענו די עברית.⁷³

ב-1 בספטמבר 1912 הוציאה האגודה כתב עת בשם זכרונות-דברים של האגודה המדיצינית העברית שבא"י. זה היה כתב העת הרפואי הראשון בשפה העברית (לימים הרפואה).⁷⁴ בגיליון הראשון, שהייתה בו סקירה מקיפה של העורך ד"ר שרמן על פעולות האגודה במחצית השנה הראשונה לקיומה, נכלל גם מאמרה של ד"ר יוניס: 'דין וחשבון שנתי של העבודה החירורגית בבית"ח העברי ביפו',⁷⁵ ובו תיארה את העבודה החירורגית בתקופתו של ד"ר פוחובסקי.

עידן המלחמה – שיפור מעמד הרופאה

באוגוסט 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה. המלחמה פגעה בהתפתחותו הכלכלית של היישוב ועם התגבר הרעב, המגפות והמחלות המידבקות, עלתה התמותה, בעיקר בקרב הילדים שגדלו בתנאי קיום קשים וסבלו מליקויי תזונה ומתת תזונה. המלחמה גרמה גם למחסור חמור ברופאים, מאחר שהיו רופאים שעזבו את הארץ או גורשו מן הארץ בשל נתינותם הזרה והנשארים גויסו לצבא הטורקי לשמש רופאים צבאיים. בתי חולים נסגרו, ציוד רפואי ותרופות הוחרמו ומערכת הרפואה סבלה ממחסור קשה בכוח אדם מקצועי, בציוד רפואי ובתרופות.⁷⁶

במצב זה הופקדו השירות הרפואי בידי קומץ הרופאות שנשארו בארץ. תקופה זו הייתה שעתן היפה של הרופאות, שהוכיחו כי עתות מצוקה, כגון מלחמה והגירה, עשויות לשמש מנוף לפעילותן של נשים בתפקידים שלפני כן היו מופקדים, רובם ככולם, בידי גברים. כך כתבה ד"ר יוניס: 'הרופאים הגברים נלקחו למלחמה, והרופאות המעטות היו צריכות לקחת עליהן את דאגת ההשגחה על בריאות היישוב. כידוע, דווקא אז הייתה העבודה מרובה וקשה מאוד בקשר עם כל האסונות שהביאה המלחמה'.⁷⁷

ביפו ובתל אביב נשארו ארבע רופאות שהגישו טיפול רפואי לאוכלוסייה המקומית עד הגירוש: ד"ר בלקינד, ד"ר יוניס, ד"ר חנה ברכיהו, שמילאה את מקום בעלה המגויס והייתה לרופאת גימנסיה הרצליה, וד"ר איטה גליבטר-חיסין, שהמשיכה בעבודתה הרפואית במרפאה הפרטית שבביתה. עם הגירוש נדדו ארבעתן עם המגורשים: ד"ר יוניס עברה לפתח תקווה והגישה טיפול רפואי לאלפי הפליטים שהשתכנו בפתח תקווה ובכפר סבא, ד"ר בלקינד עבדה בשומרון, בגליל ובמחוז חיפה, ד"ר גליבטר-חיסין טיפלה במגורשים שנדדו אל מושבות הגליל התחתון, היא עבדה בטבריה בבית החולים הפליטים שהקימה 'תחנת הבריאות שטראוס',⁷⁸ ד"ר ברכיהו נדדה ללבנון,

⁷³ יוניס, 'זכרונות' (לעיל הערה 1), עמ' 38.

⁷⁴ דוד מלמד, 'עיתונות של רופאים', עת-מול, יג, 2 (1987), עמ' 14-16.

⁷⁵ ד"ר יוניס-גוטמן, 'דין וחשבון שנתי של העבודה החירורגית בבית"ח העברי ביפו', זכרונות-דברים (לעיל הערה 7), עמ' 32-34, היה זה דיווח על האספה השנתית של חברי האגודה המדיצינית מיום 30.1.1913, שבה יוניס-גוטמן מסרה דין וחשבון על פעילות האגודה. פורסם גם בהאור, 'כתבה מיפו', 5.2.1913.

⁷⁶ צבי שילוני, 'השירות הרפואי ובתי-החולים בירושלים בתקופת המלחמה', מרדכי אליאב (עורך), במצור ובמצוק, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1991, עמ' 66.

⁷⁷ יוניס, 'זכרונות' (לעיל הערה 1), עמ' 39.

⁷⁸ גור אלרואי, 'גולים בארצם: פרשת מגורשי תל אביב ויפו בגליל התחתון, 1917-1918', קתדרה, 120 (תמוז תשס"ו), עמ' 148; דן בר-אל וזלמן גרינברג, 'חולי וכולרה בטבריה במלחמת העולם הראשונה', שם, עמ' 168-171. תחנת הבריאות שטראוס בירושלים הוקמה על ידי הנדבן נתן שטראוס בשנת 1912 ונועדה לשמש אכסניה לכל הפעילויות בתחום ההיגיינה ובריאות הציבור. בתקופה הנדונה עסקה רבות בטיפול במחלות עיניים מידבקות ובמחלות אנדמיות של ארץ ישראל (טיפוס ודיזנטריה), בהסברה על מחלות אלה ובנקיטת אמצעים למניעתן. שחורי-רובין ושורץ, 'הדסה' לבריאות העם (לעיל הערה 42), עמ' 16.

שם ניהלה בשנים 1916-1918 בית חולים בדהייסה,⁷⁹ ד"ר ברגינסקי נשארה בגדרה כמעט כל תקופת המלחמה, ד"ר שרה בן עמי סולודר המשיכה בעבודתה הרפואית במושבות הגליל העליון. בירושלים פעלו ד"ר וייץ, ד"ר כגן, ד"ר ביילה קורבקובה וד"ר מרים נופך. המצוקה הרפואית בירושלים הייתה קשה ביותר, שכן המחסור בתרופות היה חמור, קצב התחלואה הלך וגבר ומספר הרופאים הלך ופחת. במצב זה, ארמ"ע ('אגודת רופאים מדברי עברית'), תחנת הבריאות ומכון פסטיר⁸⁰ הופקדו על בריאות האוכלוסייה הירושלמית, ויזמו מתן עזרה רפואית לתושבי העיר העניים.⁸¹ ד"ר כגן, ד"ר קורבקובה וד"ר נופך גם הגישו טיפול רפואי למיעוטי היכולת. ד"ר כגן עבדה בקליניקה לילדים ולנשים והגישה טיפול רפואי ותרופות בחינם לעניים שלא היה לאל ידם לקנותן. את התרופה.⁸² ד"ר וייץ המשיכה לעבוד במרפאתה הפרטית בביתה, וגם עסקה בפעולות התנדבות למען הציבור הירושלמי⁸³ (ב-1916 עזבה את הארץ עם הגלייתו של בעלה הרופא לאלכסנדרה). אין ספק שבתקופה זו תרמו הרופאות תרומה רפואית חשובה לאוכלוסיית ארץ ישראל.

ד"ר איטה גליבטר [יושבת במרכז] במעבדה שהקימה בביתה בתל-אביב

⁷⁹ לוי ולוי, **רופאיה של ארץ-ישראל** (לעיל הערה 5), עמ' 111.

⁸⁰ יצוין כי את מכון פסטיר בירושלים הקים ד"ר אריה בהם, במרס 1913. במשך כל שנות קיומו היה ד"ר בהם המנהל. המכון פעל ללא קשר למכון פסטיר בפריס, ראו שמואל קוטק, 'לרגל יובל המאה למכון פסטיר בארץ ישראל', **קורות: שנתון לתולדות הרפואה ומדעי הטבע**, ט, ז-ח (1988), עמ' 205-219; הנ"ל, 'רשימה על מכון פסטיר בא"י', שם, ט, ט-י (1989), עמ' 339.

⁸¹ לוי, **פרקים בתולדות הרפואה** (לעיל הערה 45), עמ' 152; אריה בהם, 'זכרונות סניף ירושלים', **הרפואה**, יב, חוברת א (טבת תרצ"ז), עמ' 45-46.

⁸² ד"ר כגן, ירושלים, אל ד"ר יעקב טהון, המשרד הארץ-ישראלי, יפו (בגרמנית), 16.11.1916, אצ"מ, L2/100/1. כגן מתארת במכתב את המצב הבריאותי החמור שנוצר בירושלים בתקופת המלחמה ומציינת שעל בריאות הקהילה היהודית, המונה כארבעת אלפים נפש, מופקדים רק ארבעה רופאים. הרופאים הירושלמים שגורשו מהארץ היו וייץ, בהם, פייגנבאום וטיכו, ראו בן-הלל הכהן, **מלחמת העמים**, ב (לעיל הערה 29), עמ' 785, הערה 4.

⁸³ דוגמה לפעילותה הציבורית של ד"ר וייץ מתועדת בעיתון **האור**, לפיו קיבלה על עצמה לספק תה וארוחות לשלושים עניים: 'הדבר הזה יעלה לה ודאי במאתיים פרנק וראויה היא באמת לתהילה עבור המעשה הנאה הזה', **האור**, 28.8.1914.

כאמור, בערב פסח תרע"ז (מרס 1917), הכריז הקאמקס של יפו על גירוש האוכלוסייה היהודית מיפו ומתל אביב. בית החולים שער ציון נסגר על פי פקודה וגם על החולים ועל שתי הרופאות חלה גזרת הגירוש. המגורשים הגיעו בחלקם אל מושבות יהודה בפתח תקוה, בכפר סבא, בחדרה ובזיכרון יעקב. סבלם היה רב בשל תנאי החיים הקשים, התפשטות המחלות המהירה ושיעורי התמותה הגבוהים. ג'מאל פחה, המפקד העליון של הכוחות הטורקיים, בנסותו להקל על מצבם הבריאותי הקשה, התיר לכל הנשים הרופאות לעסוק בעבודת הרפואה. ד"ר יוניס עברה עם המגורשים לפתח תקוה ועומס עבודה רב נפל על כתפיה. היא תרמה תרומה מכרעת בתקופה זו כשניהלה את בית החולים שהקים ועד ההגירה ביהודה 'בשביל החולים הרגילים וגם מחלקה בשביל חולי הטיפוס',⁸⁴ והגישה טיפול רפואי לאלפי הפליטים שהשתכנו זמנית בפתח תקוה ובכפר סבא.⁸⁵

בתום המלחמה חזרה ד"ר יוניס לתל אביב והמשיכה בעבודתה בבית החולים ביפו, שנפתח מחדש לאחר שהבריטים כבשו את ארץ ישראל, כן עבדה במרפאתה הפרטית שבביתה. באוגוסט 1918 הגיעה לארץ 'היחידה הרפואית ציונית אמריקאית' של 'הדסה' להגיש עזרה רפואית מידית לשיקום היישוב. המבנה הריכוזי של עבודת היחידה הרפואית ודרישתו הנחרצת של מנהלה לשמור על הנורמות המקצועיות הגבוהות שהיו נהוגות באמריקה, גרמו לעימותים בין רופאי הארץ לבין רופאי היחידה. רופאי היחידה אף נשלחו לאזורים מרוחקים, ורופאי הארץ מצאו את עצמם נדחקים הצדה. רבים מביניהם נאלצו להתפטר, מאחר שלא הסכימו לקבל את עקרונות העבודה האמריקניים.⁸⁶

בשנת 1921 נסגר שוב בית החולים ביפו וד"ר יוניס מצאה את עצמה ללא עבודה. כיצד הגיבה יוניס? לא ידוע, חוץ מדבריו של ד"ר שרמן בעניינה. הוא אמר כי 'ד"ר יוניס הייתה אחד הקרבנות של הפוליטיקה של מנהל "הדסה" באותה תקופה'.⁸⁷ בשנת 1923, כשהוקמה הסתדרות רפואית עברית בארץ ישראל (ה.ר.ע.), החלה ד"ר יוניס לעבוד בה בתור רופאה למחלות נשים במשך 24 שנים. בעת ביקורי הבית שערכה למטופליה, בראותה את העוני והמחסור השורר בבתיים, לא רק שלא לקחה שכר טרחתה, אלא לעתים אף השאירה מכספה לקניית התרופה הנחוצה.

ד"ר יוניס – אב טיפוס לרופאה הציונית הארץ ישראלית בשלהי התקופה

העות'מאנית, דברי סיכום

ד"ר בת שבע יוניס נפטרה ערירית ביולי 1947 ונקברה בבית העלמין ברחוב טרומפלדור. בצוואתה תרמה סכומים נכבדים לצורכי הציבור: 'לקרן קימת לישראל', 'לבית הרופא' בתל אביב ו'למעון הרופאים הקשישים' בראשון לציון. ספרים, רהיטים ומכשירים רפואיים – תרמה למרפאה של ה.ר.ע., שבה כאמור עבדה 24 שנה. בשנת 1962 פתחה עיריית תל אביב על שמה

⁸⁴ הוועד המרכזי (לעיל הערה 32).

⁸⁵ David Margalit, *Physicians Forerunners of Modern Israel*, Jerusalem Academy of Medicine, Tel Aviv 1973, p. 66

⁸⁶ על הסיבות לעימותים בין רופאי היישוב הוותיקים לבין רופאי היחידה, ראו בהרחבה שחורי-רובין ושוורץ, 'הדסה' לבריאות העם (לעיל הערה 42), עמ' 30-28.

⁸⁷ שרמן, 'המזכירה הראשונה' (לעיל הערה 20), עמ' 11.

ולזכרה תחנה לטיפול באם ובילד בשכונת הדר יוסף, אות הוקרה על פעילותה הרפואית רבת השנים. בשנת 1963 נטעה הקרן הקיימת בגדרה חורשה על שמה.⁸⁸

יוניס מייצגת את הטיפוס של הרופאה הארץ ישראלית בשלהי התקופה העות'מאנית (1914-1900), בעת התהוותה של מערכת הרפואה המודרנית בארץ. סיפורה האישי מאפיין את סיפורן של הרופאות הציוניות הראשונות שעלו ארצה בתקופה זו. כמעט כולן נולדו ברוסיה, גדלו במשפחות ציוניות משכילות, בעלות תודעה יהודית ומבוססות כלכלית. רובן התחנכו באווירה מסורתית, קיבלו חינוך עברי וסיימו גימנסיה רוסית. את השכלתן הרפואית קנו בכמה ממדינות אירופה. הן הצטיינו בלימודי הרפואה ובמהלך לימודיהן היו מעורבות בפעילות ציונית. הכמיהה לארץ ישראל הייתה נחלת כולן והן היו חדורות הכרה ציונית לממש את ציוניותן באמצעות עלייה לארץ. היו מהן שעלו ארצה מיד בתום לימודיהן כדי להשתלב בעבודה הרפואית בה, אך רובן העדיפו לשוב למולדתן, או להישאר בחוץ לארץ, כדי להתמחות בבתי חולים מודרניים, לעמוד בבחינות הממשלתיות ולהשיג רישיון לעבודה רפואית, ורק לאחר מכן עלו לארץ ישראל.

באותה תקופה רווחה הדעה שבארץ ישראל ישנן שתי מחלות עיקריות: מלריה ומחלות עיניים, כפי שניסח זאת ד"ר שרמן: 'רופא העולה לארץ צריך היה – כך חשבו – להתמחות במחלות עיניים ובסוגי הקדחת'.⁸⁹ בהיותן ערות לעובדה זו, המשיכו רוב הרופאות, בתום לימודי הרפואה, להתמחות במחלות עיניים ובמחלות טרופיות, מתוך תשומת לב מיוחדת לרפואה בתנאי אקלים טרופי, שאפיין את ארץ ישראל. אלא שגם אחוזי התמותה של תינוקות וילדות היה גבוה בארץ,⁹⁰ מה שמסביר את השיעור הגבוה של הרופאות שבחרו להתמחות בגינקולוגיה, במיילדות וברפואת ילדים (וייץ, בלקינד, יוניס, גינצברג, קיסילובה, סמילנסקי, ברגינסקי וכן).⁹¹ בארץ הצורך בנשים רופאות הורגש בעיקר בקרב הנשים הערביות, כמו גם בקרב היהודיות החרדיות, שמטעמי צניעות לא פנו לרופא גבר.⁹² ד"ר וייץ לדוגמה פתחה בביתה בראש פינה ב-1900 מרפאה גינקולוגית ועבדה בתור רופאת נשים. את מרפאתה פקדו נשות המושבה ובעיקר נשים ערביות מהסביבה שלא הסכימו שיבדוק אותן רופא גבר. כך היה גם בעת השתקעותה בירושלים ב-1907. נשים ערביות ויהודיות, בעיקר נשי מאה שערים, התדפקו על דלתה לקבל שירות רפואי במרפאתה. וייץ נתנה

⁸⁸ אסתר ייבין, "מילים אחדות ברגע נטיעת החורש על שמה של אחותי ד"ר בת שבע יוניס", באדיבות המשפחה; הודעה על מותה של ד"ר יוניס, **הבוקר**, 6.8.1947.

⁸⁹ שרמן, 'המזכירה הראשונה' (לעיל הערה 20), עמ' 11.

⁹⁰ Benno Gruenfelder, 'Infant Mortality in Palestine,' **The Jewish Social Service Quarterly**, 9, 3 (June 1933), p. 309-314.

⁹¹ לפי יעל ונסים לוי, הרופאות היהודיות העדיפו להתמחות ברפואת ילדים ונשים, כדי להתאים את עבודתן לחובות האישה לביתה ולמשפחתה, ראו לוי ולוי, **רופאיה של ארץ-ישראל** (לעיל הערה 4), עמ' 55. מעניין לציין כי מחקר שנערך ביפן ב-2004, עקב אחר ההיסטוריה של התקדמות נשים בעולם הרפואה ביפן, ובדק את מידת ההשפעה שיש לרופאות כירורגיות ותיקות על דור הרופאות הצעירות. המחקר העלה כי רופאות כירורגיות דיווחו על מקצוען התובעני ועל הקושי בשילוב קריירה של רופאה מנתחת עם חיי נישואין וגידול ילדים. רופאות אלה הרגישו שהרופאים המנתחים-העמיתים, מבינים ומתחשבים בקשייהן בדרך כלל, אך לא תמיד. ניהול חיים כפולים מקשה על תפקודן השוטף, ולכן הדור הצעיר של הרופאות ביפן אינו נלהב להיכנס לתחום הרפואה הכירורגית, נוכח הדרישות וההקברה המוחלטת הנדרשת מרופאה מנתחת בעלת משפחה. Yasuhiko Kato et al., 'Role of Women in Medicine: A Look at the History, the Present Condition and the Future Status of Women in Surgical Field, Especially Neurosurgery,' **Minimal Invasive Neurosurg**, 47 (2004), pp. 65-71.

⁹² Golda Fischer, 'Medical Women in Israel: Some Interesting Personalities,' **Journal of the American Medical Women's Association**, 7, 5 (May 1952), p. 183; idem, 'Medical Women in Israel: Their fields of work', *ibid.*, 7, 6 (June 1952), pp. 215-217. יש לציין כי גם דור הרופאות הראשון בארצות הברית התמחה ברובו בגינקולוגיה ובמיילדות ועבד עם נשים וילדים באזורי מצוקה. אוכלוסייה זו קיבלה בברכה את שירותי הרפואה שהביאו הרופאות. יתרה מזו, כשהתברר לנשים מהמעמדות הגבוהים על שירותי הרפואה שנותנים נשים רופאות, ביקשו אף הן להתקבל להיות מטופלות של הרופאות האלה. אותן נשים, מטעמי צניעות, העדיפו לסבול מכאובים במשך שנים מאשר להיבדק אצל רופא גבר, ראו **Women in Medicine** (above f. 6), p. 10.

שירותים רפואיים ללא הבדל דת ולאום, וזכתה לכבוד ולהוקרה.⁹³ בבואן לארץ, נתקלו הרופאות בקושי עיקרי והוא האיסור על נשים רופאות לעסוק ברפואה, שכפי שניסח זאת בן-הלל הכהן: 'אין באמת זכות רופא לנשים במדינתנו'.⁹⁴ בלית בררה הן העניקו שירותי בריאות ללא רישיון עבודה. הן עבדו בתור רופאות, כמו יוניס ובלקינד בבית החולים היהודי ביפו, או בתור אחיות ומיילדות, כמו כגן בבית החולים העירוני בירושלים, או בתור רופאות ממלאות מקום של הרופאים הגברים במושבות, שיצאו להשתלמות מקצועית באחת מארצות אירופה, כמו יוניס וקיסילובה, או בתור רופאות של מוסדות חינוך יהודיים, כמו ברכיהו, שהייתה רופאת בתי ספר, וסמילנסקי, שהייתה רופאת בית המדרש לאמנויות 'בצלאל' בירושלים.⁹⁵ בתחילה לא התקבלו למוסדות רפואה ציבוריים ולכן פתחו בביתן מרפאה פרטית או מעבדה רפואית והגישו שירותי רפואה לאוכלוסייה המקומית, יהודים וערבים.⁹⁶

הרופאות הראשונות מייצגות טיפוס שונה לחלוטין מהמצופה מבת עבריה, קרי: למלא את תפקידה המסורתי כעזר לבעל, לגדל את הילדים ולהימנע מלעסוק בנושאים שמחוץ לתחומי המשפחה. מצבן המשפחתי של רוב הרופאות היה חריג לאותה תקופה. הן היו ברובן רווקות, עצמאיות, בעלות מקצוע, עלו ארצה בגפן, בסוף שנות העשרים לחייהן או אף באמצע שנות השלושים, התאקלמו בארץ וסללו את דרכן המקצועית ללא הורים וללא משפחה משלהן. הרפואה הייתה כל עולמן. הרווקות שבהן נישאו בארץ בגיל מבוגר יחסית לאלמנים, אבות לילדים, בעלי מקצוע ואנשי ציבור שנשאו בתפקידים ציבוריים ותרמו אף הם לחברה. היו מהן שהתגרשו לאחר כמה שנות נישואין (יוניס, כגן, גליבטר-חיסין), הן היו חשוכות ילדים ונפטרו עריריות. את העובדה שנישאו בגיל מבוגר אפשר לייחס למסירותן לעבודה או לייעוד שראו בה, כדברי רחל אלבוים-דרור, כי 'רק רווקה שאינה מצויה בתוך החומרות הנשית המינית, יכולה למלא ייעוד מקצועי'.⁹⁷ רובן נפטרו בשנות השמונים לחייהן ואף יותר. האריכה ימים מכולן ד"ר הלנה כגן, שנפטרה בהיותה בת 89, שבעת ימים ומעט.

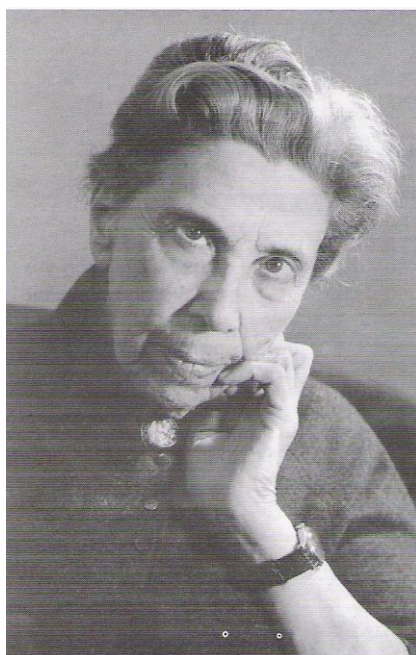
⁹³ חמדה בן-יהודה כתבה בדואר היום, 7.3.1935: 'הכרתי את הגברת וייץ, רופאה גם היא, וכל המכרים והידידים מבקרי ביתה העריצוה וכיבדוה'; יצוין, כי באותה עת שימשה וייץ גם רופאת 'המדרשה העברית הירושלמית', שנפתחה ב-1911. במסגרת תפקידה זה, היא הייתה אחראית על בריאות התלמידים והתלמידות, 'בדקה את כולם ובפרט את עיניהם. רוב הילדים בריאים בגופם ועיניהם בריאות. לאחרים ציוותה הגברת וייץ ללבוש משקפים כדי למנוע קלקול העיניים בעוד זמן', 'המדרשה', האור, 9.5.1911.

⁹⁴ בן-הלל הכהן מלחמת העמים, א (לעיל הערה 29), עמ' 478.

⁹⁵ 'הודעה על בואה של סמילנסקי ל"בצלאל"', האור, 13.2.1912.

⁹⁶ דוד מרגלית, 'רופאי העליה השנייה', דפים רפואיים, יד, ג-ד (אוגוסט 1955), עמ' 326-332; חגי, 'ראשוני הרופאים' (לעיל הערה 49), עמ' 87.

⁹⁷ באוטופיה הציונית אלטנוילנד של הרצל, הרופאות הן נשים מבוגרות, רווקות, חריגות. אלבוים-דרור מכנה אותן, על פי אלטנוילנד, 'נשים חריגות בעלות מקצוע' הרואות ייעוד בעבודתן. היא מציינת כי גם להרצל המודרניסט והליברל קשה היה למצוא מקום באוטופיה שלו לנשים הממלאות תפקידים ציבוריים ומקצועיים ורואות במקצוען ייעוד לכל החיים. רק אישה אחת באלטנוילנד חורגת מן הקטגוריה הנשית של אם ועקרת בית ורואה בתעסוקתה ייעוד – רופאת העיניים ד"ר אייכנשטאם. אולם מיד מדגיש הרצל את חריגותה של הרופאה מן הדגם של האישה 'התקנית', שכן רופאת העיניים היא רווקה, ראו רחל אלבוים-דרור, 'נשים באוטופיות הציוניות', קתדרה, 66 (טבת תשנ"ג), עמ' 143-111; הנ"ל, המחר של האתמול, א, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשנ"ז, עמ' 190-191; הנ"ל, 'האישה הציונית האידיאלית', בתוך: יעל עצמון (עורכת), התשמיץ קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, מכון ון ליר, ירושלים 2001, עמ' 107; י' עצמון, 'היסטוריה של קבלת אחריות', שם, עמ' 136.

ד"ר הלנה כגן, רופאת ילדים ראשונה בארץ ישראל

הרופאות לא הסתפקו בעבודתן הרפואית גרדא, הן שילבו עבודה רפואית עם פעילות התנדבותית למען הקהילה ותרמו תרומה רבת חשיבות לחברה החדשה המתהווה בארץ ישראל. הן הקדישו מזמןן וממרחן לפעילות ציבורית ענפה והשתתפו השתתפות פעילה בהקמתן ובפעילותן של אגודות נשים. רצונן להקדיש את חייהן לעיסוקן המקצועי, מתוך שילוב עם עשייה ציבורית למען רווחת החברה הארץ ישראלית, נתפס בעיניהן 'לא רק כנתיב של מימוש עצמי ושל עצמאות כלכלית, אלא כתרומה של ממש לבניין העם והארץ'.⁹⁸ וייץ הייתה פעילה בהקמת הגימנסיה העברית בירושלים ובהקמת בית העם – מרכז תרבותי לעלייה החדשה. לאחר המלחמה הייתה ממקימות 'הסתדרות נשים עבריות', כך גם קיסילובה וכגן, שהיו מעורבות בהקמת מעונות יום לילדים לאימהות עובדות⁹⁹ ובפרויקטים רבים נוספים לרווחת אימהות וילדים. יוניס, נופך¹⁰⁰ וברכיהו נמנו עם המייסדות של התאחדות נשים לשוויון זכויות בארץ ישראל (שנוסדה ב-1919).¹⁰¹

אפשר לסכם ולומר כי מאבקן של הרופאות הראשונות בארץ ישראל להשתלב ולהתקדם בעולם הרפואה הארץ ישראלית, שבאותה עת נשלט על ידי רופאים גברים, הוא הרעיון העובר כחוט השני במחקרי. הרופאות הצליחו להתגבר על הקשיים והמכשולים שנקרו בדרכן בבואן להגשים את חלומן להיות רופאות בארץ. הן החלו בעבודה רפואית בריאותית, אך לא הסתפקו בה בלבד. במהלך השנים הרחיבו את שטח עיסוקן והתמקדו גם בפעילות התנדבות למען הקהילה בתחום

⁹⁸ מרגלית שילה, **אתגר המיגדר**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2007, עמ' 206-207.

⁹⁹ על פעילותה של כגן בתחום הקמת מעונות לילדים ראו מאמרי (לעיל הערה 31), עמ' 96-98, 102-105; על פעילותה של קיסילובה ראו מרים קיסילובה-סמילנסקי, 'תולדות מעון היום הראשון בתל-אביב', **האשה**, שנה שלישית, חוברת ג (תרפ"ט), עמ' 14-15.

¹⁰⁰ עוזיאל קפלן, 'ד"ר מרים נופך ז"ל', **הרפואה**, ט (1935), עמ' 55-56.

¹⁰¹ חנה ברכיהו, 'התאחדות נשים לשוויון זכויות בא"י', **הגלגל**, גיליון 22, 15.2.1945, עמ' 16; באספה הכללית של ההתאחדות, ב-14.3.1932, נבחרה ברכיהו בשנית לוועד הפועל של ההתאחדות, **דואר היום**, קסב, י"ז באדר ב תרצ"ב, עמ' ג.

עזרה לילדים ולאימהות עובדות, כדי לשפר את מצבם הסוציאלי בפרט ואת מעמד הנשים בארץ בכלל.¹⁰² בראייה היסטורית אפשר לקבוע בוודאות כי פעילותן של הרופאות הראשונות הייתה בעלת חשיבות מכרעת בשני תחומי חיים מרכזיים: האחד בהתהוותה ובהתפתחותה של מערכת הרפואה בארץ, והשני בהקמתן ובפעילותן של אגודות נשים שמטרתן לקדם אוכלוסיות חלשות, לשפר את מעמד האישה ולקדם את זכויותיה. הרופאות הראשונות, שהגיעו מתוך תחושת שליחות, פעלו ממניעים ציוניים וניחנו בתכונות מיוחדות שבזכותן הצליחו לפלס את דרכן ולמלא את שליחותן. נחישות, עקשנות, מסירות, דבקות ואמונה במטרה הן התכונות שבזכותן הצליחו לגרום למהפכה של ממש באיכות חייהם של נשים וילדים בארץ ישראל. הן היו החלוצות שהלכו בראש המחנה וסללו את הדרך לבאות אחריהן. היטיבה להביע זאת שרה עזריהו, יושבת ראש התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ ישראל, במכתב תנחומים לאסתר ייבין (אחותה של ד"ר בת שבע יוניס): 'עם הסתלקותה של ד"ר יוניס הלכה לעולמה דמות חלוצית מבין הרופאות הראשונות, שעלו ארצה מתוך שאיפה לשרת את מפעל הבניין בארץ בשטח בריאות העם. אחת הנועזות והמעטות הייתה, שזכרן ביישוב יישמר בהוקרה רבה'.¹⁰³

חורשה שנטעה בידי הקרן הקיימת לישראל בגדרה לזכרה של ד"ר בת שבע יוניס, 1963

¹⁰² Fischer Golda, 'Medical Women in Israel: Historical Background', *Journal of the American Medical Women's Association*, 7, 4(1952 April), p. 138

¹⁰³ שרה עזריהו אל אסתר ייבין, 19.7.1947, בידי המחקרת.